

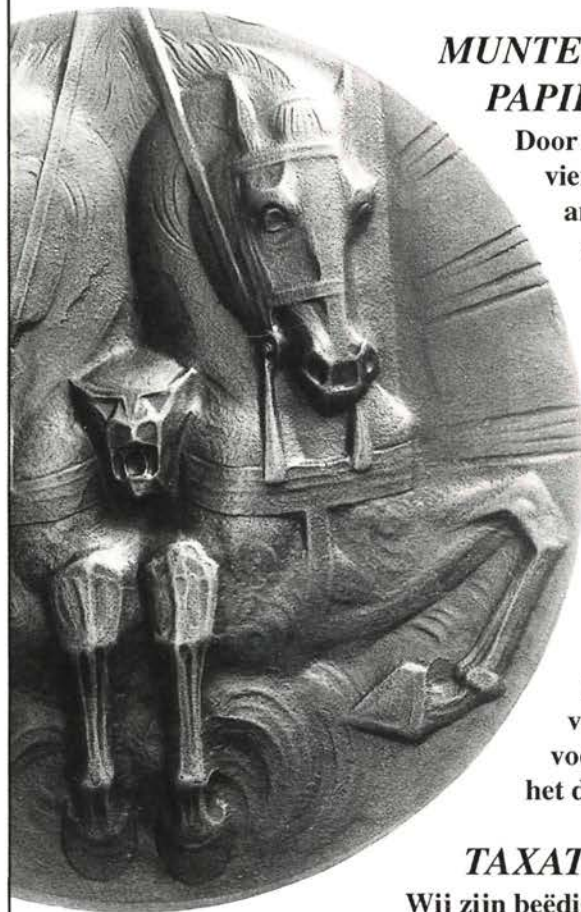
DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 2001, 25^e JAARGANG NR. 4

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

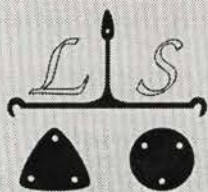
Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10-16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 25 (2001) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands
Genootschap voor Munt- en Penningkunde
en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR

Secretariaat en redactie:
Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.
tel. 030-2910418, fax 030-2910467
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE

M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. Limperg
J. Luijt (hoofdredacteur)
K.A. Soudijn
R. Van Laere (België)
B.J. van der Veen

ABONNEMENTEN

Abonnement (incl. BTW) bij vooruitbetaling
per jaar f 50. Voor België en Luxemburg
BEF 950. Overige landen f 75.
Losse nummers f 10.

Abonnementen omvatten alle nummers van
één jaargang en worden stilzwijgend met een
jaar verlengd indien niet vóór 15 november
van het voorafgaande kalenderjaar een
opzegging is ontvangen.

Abonnementen opgeven bij het secretariaat.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands
Genootschap voor Munt- en Penningkunde
en de Vereniging voor Penningkunst is het
abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen.
Zij geven adreswijzigingen en mutaties door
aan hun vereniging.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Winksele, België.

Meningen en feiten door auteurs weer-
gegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid
van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van
artikelen is alleen toegestaan na
schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel	146
Bij de voorplaat	146
Rietvelds Horemheb	147
Werkgroep Cultuureducatie Tentoonstellen RUU	
Penningkunst in zilverstad Schoonhoven	151
Hans de Koning	
Tussen Brussel en het Duitse Rijk	154
Stefan Gropp	
De geldsanering in 1945	161
L.M.J. Boegheim	
De duit van 1702 in een contemporain paskwil	165
Gerard Jaspers	
Zilveren halve manen	173
K.F. Kerrebijn	
Schetstekeningen van J.C. Wienecke uit 1941	176
A.A.J. Scheffers en L.M.J. Boegheim	
Muntmelange	178
Een nieuw type duit voor Anholt	
Een zilveren munt van Zuid-Sumatra in 1949?	
Rectificatie	
Penningnieuws	180
Christien Nijland	
Barbara de Clercq	
Boekbesprekingen	182
Verenigingsnieuws	188
Tentoonstellingen	189

Redactioneel

JANJAAP LUIJT Dit jaar vierde de Universiteit van Utrecht een lustrum, maar 75 jaar geleden gebeurde dat ook. Een groep studenten deed onderzoek naar een penning die Rietveld bij die gelegenheid maakte en doen daarvan verslag. Stefan Gropp promoveerde onlangs op de stedelijke muntslag van Deventer en Nijmegen. Zijn onderzoek en bevindingen stelde hij ook op schrift voor *De Beeldenaar*. In 1945 verbaasde L.M.J. Boegheim zich over de bankbiljetten waarmee een Canadese soldaat hem betaalde toen hij zijn postzegelverzameling verkocht. Over de elkaar opvolgende bankbiljetten en de bijbehorende geldsanering meer vanaf pagina 161. Een totaal andere geldsanering komt ter sprake in een

contemporain paskwil uit 1702. Gerard Jaspers vond daarover een *Beklag-Liet* en onderwierp dit burleske geschrift aan een analyse. Speciale aandacht besteedt K.F. Kerrebijn aan een zilveren gegraveerde penning uit de tijd van Willem van Oranje. Een periode waarin sommigen zeiden liever 'Turks' dan 'paaps' te willen zijn. De Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum verwierf drie ontwerptekeningen die Wienecke maakte voor nieuw muntgeld in 1941. Deze ontwerpen met een korte uitleg op pagina 176. De vaste rubrieken sluiten dit nummer af.

Ik wens iedereen weer veel leesplezier toe en hoop na de vakantie een hoop kopij op de deurmat aan te treffen. ■

Bij de voorplaat

Geslagen Ambassadeurspenning (1691)
door D. of J. Drappentier.

Tweede type volgens de resolutie van de Staten-Generaal van 29 oktober 1691. Geslagen te Dordrecht en vanaf 1704 te 's-Gravenhage. Leverancier Johannes van der Hoecke, 'Mr. Goutsmith van haer Hoogh Mogende'.

Vz. Gekroond wapenschild van de Generaliteit met twee gekroonde leeuwen als schildhouders. Omschrift: CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT. ☉

Kz. Gekroonde wapenschilden van de zeven provincies door linten verbonden. Omschrift: DISCORDIA MAXIMAE DILABUNTUR. ☉
IMP. 1936; blz. 32 e.v.; Pl. I.3, goud Ø 60 mm.; 88,07 gram.

Dit type is geslagen tussen 1692 en 1710. De stempels zijn in 1704 vernieuwd door J. Drappentier, in welk jaar J. van der Hoecke ook een medaillepers leverde aan de Staten-Generaal. Vanaf dat jaar werd de ambassadeurspenning geslagen te 's-Gravenhage.

De spreuk CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT, DISCORDIA MAXIMAE DILABUNTUR (Door eendracht groeien kleine zaken, door tweedracht raken de grootste in verval) is ontleend aan De bello Iugurthine (Over de oorlog tegen Iugurtha) van Sallustius. Iugurtha was de koning van Numidië (118-105 v.Chr.) die door Marius werd verslagen en in Rome in 104 v.Chr. in gevangenschap stierf. De zinsnede staat in een passage waarin Iugurtha als opvolger van zijn vader wordt aangewezen. Lit. De oorlog met Iugurtha (vertaling en inleiding J.B.W. Polak; Amsterdam 1963/1993), blz. 28; Wapens van de Nederlanden, door H. de Vries; Amsterdam 1995, blz. 32.

Foto aangeboden door Munthandel Verschoor.

Rietvelds Horemheb

De stijl van een lustrumpenning

De Universiteit Utrecht kent een lange traditie van lustrumfeesten. Deze feesten werden tot ver in de twintigste eeuw opgeluisterd met optochten en spelen, georganiseerd door het Utrechts Studenten Corps (USC). In 1926 was het Oude Egypte het thema van die festiviteiten.

Vele ondernemers, kunstenaars en buurtverenigingen haakten in op de feeststemming tijdens de lustrumvieringen. Er werden herinneringsgeschenken ontworpen en te koop aangeboden: penningen, plaketten en speldjes. Het was gebruikelijk dat bij elk lustrum een officiële lustrumpenning verscheen. In 1926 waren twee officiële uitgaven vervaardigd bij NV Zilverfabriek Voorschoten van Carel J.A. Begeer. De ene was naar een ontwerp van USC-lid C.G. van Leeuwen en de andere van penningkunstenaar C.J. van der Hoef. Naast deze twee ontwerpers liet ook de Utrechtse kunstenaar Gerrit Rietveld zich inspireren tot het ontwerpen van een bijzondere penning ter gelegenheid van het lustrum.

Lustrumvieringen

De traditie van lustrumvieringen gaat terug tot de beginperiode van de Universiteit, nu 365 jaar geleden. De vieringen ontwikkelden zich tot een gebeurtenis waar de hele stad voor uitliep. Vanaf het midden van de achttiende eeuw werd de maskerade het hoogtepunt van de lustrumvieringen. Wat begon als een ludiek optochtje van een paar studenten in 1736, zou uitgroeien tot een prestigieuze stoet van honderden studenten in compleet kostuum. De onderwerpen varieerden van helden uit de vaderlandse geschiedenis tot bijvoorbeeld een satire op de overheersing van de Fransen in 1819.

Vanaf 1848 kwam de organisatie ervan in handen van het corps. De maskerade groeide in de negentiende eeuw uit tot een zeer grote en dure optocht waarbij uiterlijk vertoon en prestige belangrijk waren. Zo betaalde iedere deelnemer zijn eigen kostuum. De kosten hiervan konden oplopen tot een bedrag waarvan in die tijd een huis kon worden gekocht. De hoofdrolspeler

WERKGROEP
CULTUUR-
EDUCATIE
TENTOON-
STELLEN
UNIVERSITEIT
UTRECHT

*C.J. van der Hoef,
Lustrum Ichnaton
Horemheb, 1926.
brons, 98 mm / 60 mm.*

Voor de maskerade van 1926 werden zelfs olifanten geïmporteerd. De foto is genomen voor het stadhuis.

moest verplicht een receptie geven, waardoor deelname alleen voor een student van goede komaf mogelijk was. De families van de studenten werden dan ook geacht hun nazaten financieel te steunen. Aan het einde van de negentiende eeuw kwam er daarom kritiek; de maskerades waren te duur, te elitair en bovenal 'onvoldoende uiting van creativiteit'. Als reactie op deze kritiek werd vanaf 1896 in plaats van een maskerade een openluchtspel opgevoerd, zodat er meer inhoud aan het thema kon worden gegeven. Later wisselden maskerades en openluchtspelen elkaar af.

Het lustrum van 1926

In 1926 werd het lustrum op bijzondere wijze gevierd. Men koos ervoor zowel een maskerade als een openluchtspel op

Voor het openluchtspel 'Ichnaton' werd een Egyptische tempel nagebouwd.

te voeren, opdat enerzijds het contact met de burgerij 'zoo nauw mogelijk' zou zijn (de maskerade), en anderzijds de 'geestelijke waarde, de gedachte en de ideeën van het geheel zo helder mogelijk uitgedragen zouden worden' (het openluchtspel). Het thema werd door middel van een prijsvraag bepaald. Uit zes inzendingen koos de lustrumcommissie van het USC voor een onderwerp uit de Egyptische geschiedenis.

Het motto van het lustrumspel luidde, verwijzend naar de karakterisering van de twee hoofdrolspelers, 'Held en Heilige'. Ichnaton was de farao die het Egyptische veelgodendom met oppergod Amon verbood en de zonnegod Aton tot zijn oppergod verhief. Overal liet hij afbeeldingen van Amon verwijderen en hij veranderde zijn echte naam, Amenhotep, in Ich-n-Aton. Meer priester dan heerser verwaarloosde hij zijn imperium dat op sommige plaatsen bedreigd werd door nomadische stammen. Dat veranderde toen Horemheb, de daadkrachtige volksheld, op politiek gebied orde op zaken probeerde te stellen. Zo bracht hij de provincie Palestina bijvoorbeeld weer onder Egyptisch gezag. Later werd Horemheb één van de farao's van de negentiende dynastie.

Openluchtspel en maskerade

De voorzitter van de lustrumcommissie, Graadt van Roggen, schreef het toneelstuk voor het openluchtspel. Zowel daarin als in de maskerade werd de machtsstrijd tussen farao Ichnaton en volksheld Horemheb verbeeld. Ontwerpers, kunstenaars, huisvrouwen en studenten vervaardigden kostuums, wapentuig, sieraden, waaiers, draagstoelen en wagens, waarbij ook veel huisvuil te pas kwam. Medewerking van de bevolking was een voorwaarde om de stad te kunnen omtoveren in een stukje Egypte.

In de nacht van dinsdag 29 juni op woensdag 30 juni bereikte het lustrum

zijn eerste hoogtepunt. In de avond werd het grote openluchtspel 'Ichnaton' voor het eerst opgevoerd. Voor het spel was een reusachtig decor ontworpen en werden de modernste technieken, waaronder een 'speaker-installatie' ingezet. Na de opvoering werd midden in de nacht de maskerade gehouden. Deze stelde voor 'den stoet van de gezanten der Aziatische vazallen en bondgenoten van Egypte en die van Kreta, welke door den hoogen ambtenaar en generaal Horemheb geleid, door de residentie van Ichnaton trekken, omstuwd door het Egyptische volk en het leger.' In de optocht liepen meer dan 350 mensen mee en er waren strijdswagens, paarden en zelfs olifanten te zien.

In het openluchtspel en de maskerade vormde het volk, aarzelend welke zijde te kiezen in het machtsspel tussen Ichnaton en Horemheb, de werkelijke spil. De keuze voor het thema werd in een 'Inleiding tot de lustrumfeesten' in hoogdravende woorden toegelicht. De lustrumcommissie meende dat het onderwerp aansloot bij de huidige tijd en de gevoelens van het publiek. Ook nu heerste er dezelfde twijfel tussen gevoel en geweld, tussen dichter en triomfator. De keuze schoot sommige critici enigszins in het verkeerde keelgat door de 'fascisterige problematiek' die volgens hen aan de orde werd gesteld. Ook de vergelijking tussen de Italiaanse fascistische leider Mussolini en Horemheb, en het feit dat Horemheb bedenkelijk veel als de triomfator werd afgeschilderd, kon niet op veel goedkeuring rekenen.

Het spektakel werd op verschillende manieren vastgelegd. De kranten stonden bijvoorbeeld vol met artikelen en foto's van het openluchtspel, de maskerade en de stad.

Rietvelds Horemheb

Onder de herinneringsgeschenken die werden vervaardigd bevond zich een

vierkante penning, ontworpen door de beroemde kunstenaar Gerrit Rietveld. De vierkante vorm van de penning past in het beeld dat de meeste mensen van Rietvelds werk hebben. De vorm van de penning doorbreekt de traditie van ronde penningen en past bij 'de Stijl'. Mogelijk heeft Rietveld de vorm afgeleid van het karakter van Horemheb die een daadkrachtig, rechtlijnig en volhardend man was.

De beroemde rood-blauwe stoel en het Rietveld-Schröderhuis hebben het beeld van Rietvelds werk voorgoed bepaald als kunst met een rechtlijnig en abstract karakter, en zijn naam verbonden met het Nederlands kunsttijdschrift *De Stijl*. Rondom dit tijdschrift, in 1917 opgericht door onder andere Theo van

Gerrit Rietveld,
Horemheb, 1926.
brons, 60 x 60 mm.

Doesburg, ontstond een kunstenaarsgroep met gedeelde opvattingen over kunst. Zij streefden in hun werk niet langer naar individuele expressie, maar vonden dat kunst bovenal een universeel karakter moest uitstralen. Dit probeerden ze te realiseren door het gebruik van primaire kleuren, vlakverdelingen en rechte lijnen. De groep bestond uit schilders, schrijvers, ontwerpers en architecten, waaronder Piet Mondriaan en Gerrit Rietveld. Over de Stijl zei Rietveld later dat die als een periode in zijn werk beschouwd moest worden.

Horemheb in vol ornaat.

De penning werd geslagen bij de Stichtsche Fabriek van Zilverwerken te Utrecht van Cornelis L.J. Begeer. Rietveld werkte vaker voor Cornelis Begeer. Zo ontwierp hij de nieuwe gevel voor Begeers winkel aan het Oudkerkhof (tegenwoordig kantoor van de NBBS).

Het portret op de penning is dat van jonkheer Loudon, die de rol van Horemheb vertolkte. Rietveld heeft zich bij het ontwerpen van de penning laten inspireren door de Egyptische kunst. Daarin worden figuren met ogen en schouders en face afgebeeld en met heupen, benen en gezicht en profile.

Opvallend is de natuurlijke gezichtsuitdrukking op de penning. Dit kan te maken hebben met het feit dat de hoofdrolspeler wilde dat Rietveld zijn portret zo werkelijkheidsgetrouw mogelijk maakte. Een mogelijke andere, en leukere, verklaring staat meer in verband met het thema. Tijdens de heerschappij van Ichnaton veranderde, naast de godsdienst, ook de kunst. Ze werd vrijer en de afgebeelde figuren kregen meer persoonlijkheid. Wellicht was Rietveld bekend met die omslag en heeft hij geprobeerd de penning zoveel mogelijk in de context van die tijd te plaatsen.

Tijdens de lustrumviering herrees in de stad Utrecht een stukje Egypte waar de geschiedenis zich herhaalde en waaraan Rietvelds penning extra vorm gaf. Rietveld vond inspiratie in de Egyptische kunst en behield tegelijkertijd zijn eigen stijl en idee. De combinatie van een grootse lustrumviering en een bijzondere kunstenaar bracht een unieke penning voort. ■

NASCHRIFT

Vorig jaar schreef de Werkgroep Cultuureducatie Tentoonstellen van de Universiteit Utrecht dit artikel bij een presentatie van Rietvelds penning in het Universiteitsmuseum Utrecht. Judith Amsenga, Kim van Nuss, Edwin van der Veldt, Xander van Eck, Jeroen Jekel, Jaap Oosthof, Erik Plomp en André van Schie waren bij dit project betrokken.

Penningkunst in zilverstad Schoonhoven

Het is alweer geruime tijd geleden – 1990 – dat ik mij bij een bezoek aan het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum geruisloos maar nieuwsgierig aansloot bij een groep jongeren die een rondleiding volgde in de tentoonstellingsruimte, waar toen de interessante expositie *Penningkunst in kort bestek* plaats vond. Die tentoonstelling gaf een beknopt overzicht van de penningkunst van de vijftiende eeuw tot heden. Mijn nieuwsgierigheid werd toen gewekt door het verhaal van de begeleider van die groep. Het bleek de eerste kennismaking te zijn met Ger Boonstra, hoofd presentatie van het museum. Hij gaf een groep studenten van de Vakschool voor Edelsmeden en Uurwerktechniek informatie over penningen. Ik vond het een goed verhaal, waarschijnlijk ook omdat het grotendeels overeen kwam met mijn visie op penningen en penningkunst.

Nog steeds besteedt het museum met regelmaat aandacht aan penningen en penningkunst. Het heeft mede daardoor een educatieve taak met name in de richting van de opleiding aan de Vakschool. Het meest recent trok een expositie naar aanleiding van het Fidemcongres in 1998 de aandacht. Er werden naast experimentele penningen van Vakschoolstudenten, onder andere in zilver uitgevoerde beeldhouwerspenningen getoond. Na Eindhoven en Eelde (Gr) staan de panelen van de expositie *Beelden van Formaat* met alle penningen (van 1925 tot 2000) van de jubilerende Vereniging voor Penningkunst nu in Schoonhoven. Voor mij een goede reden om zo'n tien jaar na de eerste (anonieme) kennismaking met Ger Boonstra en Schoonhoven de zilverstad weer eens te bezoeken.

Boonstra, die naast hoofd presentatie en beheerder van de penningcollectie ook docent beeldhouwen en ruimtelijk vormen is in Dordrecht, leidt mij door de expositie.

Het geëxposeerde werk rondom de penningpanelen bestaat uit een selectie van penningen uit de collectie Begeer, inclusief halffabrikaten, een presentatie van het meest recente penningproject van de Vakschool en Nederlandse zilveren penningen uit museum Het Sterckshof te Antwerpen. Boonstra's korte toelichting is vooral een positief betoog voor de penningkunst zoals die nu en in het verleden in Schoonhoven wordt en werd beoefend. Met genoeg constateert hij dat de Schoonhovense penningkunst eindelijk meer erkenning ondervindt en noemt daarvan voorbeelden met name aan de hand van de ontwerpen van een penningproject uit 1998 die deel uitmaakten van de Nederlandse inzending voor de Fidem 2000 te Weimar. Naast beroeps- of fabrieksmedailleurs en beeldhouwers vormen edelsmeden een derde groep die zich voor penningen interesseert. Die groep krijgt de laatste jaren steeds meer aandacht. Een tendens die al eerder is signaleerd. De betrokkenheid bij penningen door edelsmeden dateert al van veel vroeger tijd; beroemd zijn de sier- of pronkpenningen uit de zeventiende eeuw. Uit het begin van de vorige eeuw is het werk van E. Voet jr. bekend. Met enige trots wijst Boonstra op de museumcollectie ontwerptekeningen van deze Haarlemse zilversmid en graveur.

Het museum heeft ook een deel van de bedrijfscollectie van de Koninklijke Begeer, bestaande uit vele penningen

HANS DE
KONING

en halffabrikaten, in langdurig bruikleen. Daarbij worden uiteraard de namen van Anton en Carel Begeer genoemd en ook het werk van Chris van der Hoef. Zowel Begeer als Schoonhoven speelden niet alleen in het verleden een belangrijke rol in de penningkunst. De recente – door Geer Steyn ontworpen – zilveren jubileumpenning van de Vereniging voor Penningkunst werd in Schoonhoven gegoten en de jubileumpenning door Christien Nijland werd bij Begeer geslagen.

Het museum

Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum is in 1953 ontstaan uit de samenvoeging van het Museum en Archief van Tijdmeetkunde en Het Nederlands Waarborgmuseum. Sinds 1978 is het museum gevestigd te Schoonhoven in de voormalige Havenkazerne, die dateert uit de negentiende eeuw.

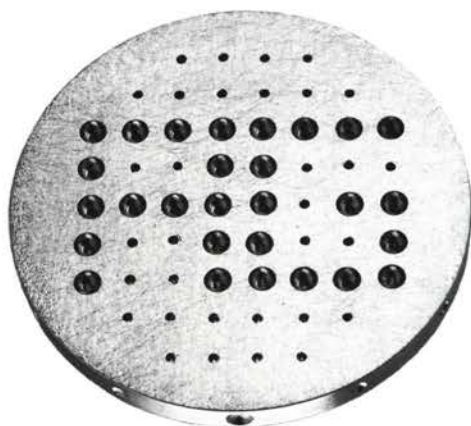
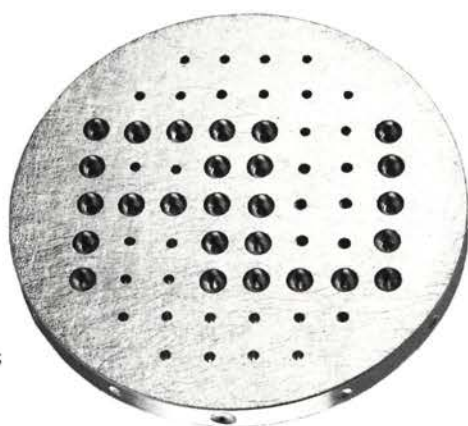
Binnen de grote collectie verschillende gouden en zilveren voorwerpen nemen de numismatische stukken een aparte plaats in. Daartoe behoren – behalve het genoemde bruikleen van de collectie van de Koninklijke Begeer – ook vele gereedschappen voor de vervaardiging van met name penningen. Het beleid van het museum is wat penningen betreft met name gericht op

penningontwerpen uitgevoerd in edelmetaal.

Boonstra benadrukt de band die het museum heeft met de Vakschool voor Edelsmeden en Uurwerktechniek. De Vakschool leidt op tot goudsmid, zilversmid, juwelier, graveur of uurwerkmaker. Het is in ons land de onderwijsinstelling met de belangrijkste opleidingen op deze vakgebieden. In de huidige opleiding wordt veel aandacht besteed aan het ambachtelijk vakmanschap, maar ook vormgeving komt ruim aan bod. Binnen de Vakschool is een grote kennis en vaardigheid aanwezig om op zeer specifieke wijze penningen te vervaardigen. Het penningontwerpen en de uitvoering daarvan hebben er een vaste plaats gekregen en zijn als extra dimensie aan de studiestof toegevoegd. In de afgelopen jaren zijn er verschillende initiatieven op penninggebied door de Vakschool en het museum tot uitwerking gekomen.

Penningen uit Schoonhoven

Tot de meest recente 'Vakschoolpenningen' hoort een ontwerp van Marion Fideler (21 jaar, vierdejaars student). Zij was de winnaar van de penningontwerpwedstrijd 'Penning 2000', die de school vorig jaar organiseerde. De opdracht luidde het vervaardigen van een model in was voor een penning voor verdienstelijkheid voor

Marion Fideler,
'Penning 2000', zilver,
gehalte 925/1000,
gegoten, 55 mm.
foto: Rob Glastra

het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. Het winnend ontwerp werd aangewezen door een jury bestaande uit Andri Mink en Louis Hankart (docenten van de Vakschool) en Ger Boonstra (namens het museum).

Het ontwerp van de penning is gebaseerd op het trekijzer. Dat is een metalen ijzeren plaat met zich vernauwende openingen die wordt gebruikt om draden (van zilver) van verschillende dikte te vervaardigen. Een dikkere zilveren draad wordt door het trekijzer, dat onderdeel is van een zogenaamde trekbank, getrokken om zo draden van de gewenste dikte te verkrijgen, die dan bruikbaar zijn voor verdere verwerking. Een oude trekbank en trekijzers zijn te zien in het museum. De penning heeft net als het trekijzer doorboringen. Door middel van wat grotere, taps toelopende openingen zijn op de ene zijde van de penning de letters AU (aurum, goud) en op de ander zijde de letters AG (argentum, zilver) aangebracht. Twaalf op regelmatige afstand aangebrachte boringen in de rand duiden op het aspect uurwerk of tijd. Deze drie elementen duiden samen op de naam van het museum. Het via de computer ontworpen model werd 'uitgeplot' in was en bij een gespecialiseerde gieter in zilver van gehalte 925/1000 gegoten – volgens de 'verlorenwasmethode' – op het formaat van 55 mm doorsnee, vervolgens gekretst en afgewerkt, waarbij de zijkant (rand) licht is gepolijst. In december van het vorig jaar werd de winnende penning, waarbij één exemplaar in verguld zilver, uitgereikt aan een aantal vrijwilligers van het museum, als blijk van dank voor hun gewaardeerde inzet en medewerking.

Van de Nederlandse selectie en inzending voor de Fidem 2000 te Weimar (D) maakten vier ontwerpen uit een samenwerkingsproject tussen het museum en de Vakschool deel uit.

Daarvan werd Louis Hankarts penning *Forms creating space* aangekocht door het museum. Het ontwerp werd afgebeeld en toegelicht in *De Beeldenaar* 24 (2000) 140.

De tentoonstelling *Handzame Sculptuur* toont de ontwerpen van het *Penningproject 2001*; een project georganiseerd door de Vakschool en het museum en de Rabobank Schoonhoven. De verrassende resultaten van dit project vormen voor iedere penningliefhebber een reden om (opnieuw) een bezoek te brengen aan het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven. En wie weet, raakt men daarbij verzeild bij een rondleiding door Ger Boonstra. ■

Beelden van formaat, tot met 30 september 2001 in Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, Schoonhoven (0182-385612); geopend di.-zo. 12-17 uur.

LITERATUUR

- A.J. DE KONING Naar een nieuwe vormgeving van penningen? *De Beeldenaar* 9 (1985) p.220-224.
J.N. VAN WESSEM *Nederlandse penningkunst* 1988 p.62-64.
GER BOONSTRA *Penningkunst op de Vakschool* 1999.

Tussen Brussel en het Duitse Rijk

De stedelijke muntslag van Deventer en Nijmegen

STEFAN GROPP Voor mijn dissertatie deed ik een vergelijkend onderzoek naar de geschiedenis en organisatie van de stedelijke Munten te Deventer en Nijmegen vanaf het einde van de vijftiende eeuw tot aan de integratie in de Republiek der Verenigde Provinciën. Daarbij stond de vraag centraal in hoeverre de steden hun onafhankelijke muntslag tegenover de opeenvolgende landsheren en het Duitse Rijk wisten te verdedigen. Behalve aan dit aspect van staatsvorming besteedde ik aandacht aan de institutionele geschiedenis van de twee muntplaatsen en in het bijzonder aan de verhouding van de muntmeester en waardijn tot de stedelijke magistraat, de organisatie van de twee munthuizen en de opbrengst van de Munt. De studie besloeg de periode vanaf de inlijving van de steden in het Habsburgs-Nederlands machtsgebied tot de herovering door prins Maurits in 1591, waarmee de Habsburgse heerschappij te Deventer en Nijmegen voorgoed eindigde.

Rijksmunten

In de Nederlanden beschikte naast de landsheren ook een aantal kleinere adellijke heren en steden over een eigen onafhankelijke muntslag. Deze grondten hun muntrecht meestal op privileges die ze in vroeger tijden van Duitse keizers of koningen hadden ontvangen. Steden die aanspraak maakten op een dergelijk privilege waren Deventer, Kampen, Zwolle, Groningen, Nijmegen en Zutphen. Deze muntplaatsen werden, wegens de herkomst van het stedelijk muntprivilege, ook wel 'rijksmunten' genoemd.

Deventer en Nijmegen waren de enige plaatsen van de genoemde 'rijks-

munten', waar tussen het midden van de vijftiende en het einde van de zestiende eeuw nagenoeg onafgebroken munten werden geslagen. De steden Deventer en Nijmegen begonnen met de eigen onafhankelijke muntslag zonder door hun landsheer daartoe gemachtigd te zijn. Hoewel de stedelijke muntslag een niet te onderschatten concurrentie voor de landsheerlijke muntslag betekende, reageerden noch de bisschop van Utrecht, noch de hertog van Gelre op dit eigenmachtig handelen. Een verklaring hiervoor is dat de landsheren in die tijd de steun van de invloedrijke steden in hun gebied niet konden missen.

Toen Deventer in 1528 en Nijmegen in 1543 in Habsburgs-Nederlands bezit overgingen, veranderde de situatie volledig. De Brusselse regering begon, vrijwel direct nadat ze het bewind in Overijssel en Gelre had overgenomen, met de bestrijding van de stedelijke munthuizen in de nieuw verworven gebieden. Doel was de onafhankelijke muntslag te beëindigen of de landsheerlijke normen over te laten nemen.

De Overijsselse steden Deventer, Kampen en Zwolle, die vanaf 1534 gezamenlijk te Deventer munten sloegen, verklaarden zich in beginsel wel bereid aan de wensen van de Brusselse regering tegemoet te komen en deze een zekere invloed op de stedelijke muntslag toe te staan. De onderhandelingen met de Habsburgs-Nederlandse overheid liepen echter op niets uit, omdat uiteindelijk steeds een van de drie steden weigerde met het eenmaal bereikte akkoord in te stemmen.

Nijmegen daarentegen was nooit bereid zijn munten aan die van de

centrale overheid aan te passen of zijn Munt onder de controle van de Generaalmeesters van de Munt te plaatsen. De Nijmeegse magistraat wees steeds op de stedelijke privileges, die de verschillende Duitse keizers en koningen hadden verleend. Op grond van deze privileges ontzegde hij de Brusselse regering dan ook de bevoegdheid de stad op het gebied van de muntslag enige voorschriften te maken.

Verbodsbepalingen

De Habsburgs-Nederlandse overheid moest rond 1555 inzien, dat verdere onderhandelingen op dit gebied weinig kans op succes boden. Men besloot daarom scherper op te treden en trachtte door middel van algemene verbodsbepalingen in de vorm van muntordonnanties een einde aan de ongewenste diversiteit op het gebied van de muntslag te maken. Omdat deze muntplakaten, – vooral die waarin alle daalder in de Habsburgse Nederlanden werden verboden –, een negatief effect hadden op de stedelijke handel met de naburige gebieden van het Duitse Rijk, protesteerden de steden onmiddellijk na bekendwording hier fel tegen. De reacties van Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen vertonen daarbij een grote mate van overeenstemming. In de eerste plaats weigerde men publicatie van de betreffende plakaten, omdat ze in strijd waren met het stedelijk muntrecht en andere oude privileges. Bovendien beweerden de steden dat hun munten steeds volgens de in het Duitse Rijk geldende normen waren geslagen, wat men zou kunnen bewijzen als dat nodig was. Toen de Brusselse regering daartegen inbracht, dat men zich zeker niet aan de meest recente 'Reichsmünzordnung' hield, beloofden de steden dit te zullen doen, zo gauw deze overal binnen het Duitse Rijk opgevolgd werd.

Een ander belangrijk argument was de grote financiële schade die de

*Stuiver, Nijmegen, 2-j.,
zilver, 26 mm.
foto: HNM*

inwoners van de steden zouden lijden als de overheid de publicatie van de omstreden plakaten afdwong. Ze wezen er in dit verband met nadruk op, dat hun burgers, op grond van de ligging van de steden aan de grenzen met het Rijk, door de verbodsbepalingen harder werden getroffen dan die van de overige Habsburgs-Nederlandse provinciën. Daarmee wilde men de Brusselse regering natuurlijk ook duidelijk maken, dat een, door de muntplakaten veroorzaakte, teruggang van de stedelijke welvaart automatisch toekomstige landsheerlijke beden negatief zou beïnvloeden. Men wist dus altijd wel een argument te bedenken, waarom het beter was de plakaten binnen de steden niet af te kondigen.

Nijmegen zoekt samenwerking

In het kader van de bestrijding van de landsheerlijke ordonnantie poogde de Nijmeegse magistraat bovendien meer dan eens tot een samenwerking met de steden Deventer, Kampen en Zwolle te komen. Het doel was een gezamenlijk standpunt tegenover de Habsburgs-Nederlandse overheid in te nemen. Hoewel de Overijsselse steden op deze aanvragen steeds uiterst beleefd reageerden en hun standpunt meedeelden, waren ze in een verdergaande samenwerking nooit geïnteresseerd. De drie steden wilden zelfs elk contact tussen de twee munthuizen of hun medewerkers beletten. Zo verboden ze bijvoorbeeld hun muntmeester Balthasar Wyntgens en zijn echtgenote Anna elke vorm van contact met de stedelijke muntmeester of diens familieleden te Nijmegen. Daarbij moet

men bedenken, dat Anna een dochter van de Nijmeegse muntmeester Jaspar Vlemminck was.

De Nijmeegse magistraat daarentegen was sterk in een samenwerking met andere muntheren geïnteresseerd. Waarschijnlijk omdat hij aarzelde geheel zelfstandig tegen de landsheerlijke muntplakaten te opponeren. Hoewel de stad Nijmegen tijdens de regering van Karel V de steun van het Hof van Gelre en Zutphen genoot, was haar invloed in deze provincie nooit zo groot als die van Deventer, Kampen en Zwolle in Overijssel. Behalve bij de Overijsselse steden zocht de Nijmeegse magistraat ook steun bij de stad Aken. Nijmegen had namelijk in 1442 van keizer Frederik III dezelfde rechten verkregen als de oude Rijksstad Aken, wat volgens hun zeggen ook het volle muntrecht inhield. De magistraat verzocht derhalve, steeds wanneer twijfels over het bestaan van een Nijmeegs muntprivilege opkwamen, de stad Aken om inlichtingen inzake het Akense muntrecht, om daarmee de eigen aanspraken te kunnen ondersteunen.

Hoewel de vier steden dus niet gezamenlijk tegen de landsheerlijke muntplakaten optraden, konden ze de publicatie van de omstreden ordonnaties in hun invloedssfeer meestal met succes verhinderen. De plakaten traden weliswaar in de overige delen van de Habsburgse Nederlanden in werking, echter zonder de stedelijke muntslag ernstig te kunnen belemme-

ren. Het plakkaat van 12 januari 1558, dat onder andere het leveren van goud en zilver op de muntplaatsen te Deventer en Nijmegen onder zware straf stelde, bracht pas het gewenste resultaat. Binnen een jaar na bekendmaking van het edict daalde de muntproductie zowel in Deventer als te Nijmegen nagenoeg met de helft.

Ondanks de negatieve uitwerking van dit landsheerlijk plakkaat kon de Brusselse regering in de volgende jaren de stedelijke muntslag niet geheel tot stilstand brengen. Ook onder de heerschappij van Filips II van Spanje werden te Deventer en Nijmegen, zij het in kleinere aantallen, stedelijke munten geslagen.

Dreiging uit het Duitse Rijk

De onafhankelijke stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen werd echter ook nog van een andere kant bedreigd. Wegens de grote wanorde op monetair gebied had men namelijk in het Duitse Rijk eveneens besloten het muntwezen te hervormen. Als gevolg hiervan werden de steden Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen, naast een aantal andere muntheren, in het begin van de jaren zestig door keizer Ferdinand voor het rijkskamergericht te Spiers gedaagd. De steden werd ten laste gelegd, dat zij, anders dan de 'Reichsmünzordnung' van 1559 voorschreef, hun muntslag niet hadden gestaakt, maar munten bleven slaan die te licht waren. Deze dagvaarding hield tevens een officiële schorsing van het muntrecht in, wat dus een ernstige bedreiging voor de stedelijke muntprivileges betekende.

In tegenstelling tot de Overijsselse steden, die onmiddellijk na ontvangst van de keizerlijke dagvaarding hun Munt sloten, zette de Nijmeegse magistraat de stedelijke muntslag onverminderd voort. Bovendien beweerde hij nu opeens, wat het muntrecht betreft, niet onder het Duitse Rijk te ressorteren,

*Daalder, Driesteden, z.j., zilver, 41 mm.
foto: HNM*

maar als Bourgondisch bezit, aan de Habsburgse landsheer gehoorzaamheid verschuldigd te zijn. Nijmegen zocht nu blijkbaar, nadat het stedelijk muntrecht vanuit het Duitse Rijk ernstig werd bedreigd, bescherming bij de landsheer, wiens bevoegdheid in muntzaken tot nu toe hardnekkig was bestreden.

De Nijmeegse magistraat hield aan deze zienswijze zelfs nog vast toen de Overijsselse steden na een smeekbede aan de keizer van elke rechtsvervolgning voor het rijkskamergerecht werden ontslagen. Men volhardde dat de stad Nijmegen sinds het verdrag van Augsburg uit 1548 niet langer deel uitmaakte van het Duitse Rijk en derhalve ook niet aan de jurisdictie van het rijkskamergerecht onderworpen was. Toen het gerecht te Spiers echter bij vonnis van 30 oktober 1566 verklaarde dat Nijmegen, inzake de munt, wel degelijk onder zijn jurisdictie ressorteerde, zag ook de Nijmeegse magistraat uiteindelijk in dat een voortzetting van dit proces geen kans op succes bood. Hij besloot daarom het voorbeeld van de Overijsselse steden te volgen en eveneens rechtstreeks een verzoekschrift aan Maximiliaan II te zenden. Dit verzoek aan de keizer, als hoofd van het Duitse Rijk, werd ook in dit geval met succes bekroond; het proces tegen de stad Nijmegen werd eveneens officieel beëindigd. Dit betekende echter niet dat ook de schorsing van het stedelijk muntrecht opgeheven was. De keizer verbond in beide gevallen de hervatting van de muntslag aan een aantal voorwaarden. Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen zouden pas weer mogen munten nadat hun afgevaardigden op de eerstvolgende 'Probationstag' van de Nederrijns-Westfaalse Kreits beloofd hadden, dat de steden zich voortaan strikt zouden houden aan de bepalingen van de 'Reichsmünz- und Probationsordnung'. Bovendien moesten ze zweren, dat de

steden in het vervolg altijd door afgezanten op de 'Probationstag' vertegenwoordigd zouden zijn.

Opname in de Kreits

Nadat de stedelijke afgezanten in oktober 1567 te Keulen de geëiste beloftes hadden afgelegd, werden Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen inderdaad onmiddellijk als muntleden in de Nederrijns-Westfaalse Kreits opgenomen. Daarmee was hun het munten weer officieel toegestaan. De Oostnederlandse steden konden hun muntrecht dus ook tegenover het Duitse Rijk handhaven. Men mag in dit verband echter niet over het hoofd zien, dat vooral Nijmegen het proces voor het rijkskamergerecht feitelijk heeft verloren. Alle vier steden moesten uiteindelijk erkennen dat ze, tenminste wat hun munt aanging, wel degelijk aan de jurisdictie van het Duitse Rijk onderworpen waren. Door hun toetreding tot de Nederrijns-Westfaalse Kreits plaatsten ze bovendien hun muntslag rechtstreeks onder de controle van het Rijk.

Als muntleden van de Kreits waren de steden daarenboven verplicht alle toekomstige besluiten van de rijks- en kreitsdagen onverwijld op te volgen. Deze verplichting bracht Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen enkele jaren later opnieuw in grote moeilijkheden. De leden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits besloten namelijk in februari 1571, in navolging van de rijksdag te Spiers, 'Kreismünzstätten' te

*Stephanusdaalder, Nijmegen, z.j., zilver, 40 mm.
foto: HNM*

Aken, Keulen, Emden en Munster te vestigen. Op de rijksdag te Spiers was besloten dat in iedere Kreits van het Duitse Rijk drie of vier centrale munt-huizen of 'Kreismünzstätten' ingericht moesten worden. De muntleden van een Kreits mochten voortaan alleen nog in deze centrale muntplaatsen munten laten slaan. Alle andere munt-huizen dienden gesloten te worden. Het doel van deze maatregel was om het groeiend aantal munthuizen binnen het Duitse Rijk drastisch te vermindere-n. De strikte uitvoering van dit voor-nemen zou zonder twijfel het einde van de stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen betekend hebben, omdat de vervaardiging van de stedelijke munten in een van de vier 'Kreismünzstätten',

op grond van de grote afstand, in de praktijk niet mogelijk geweest zou zijn.

De Oostnederlandse steden, die pas achteraf over het genomen besluit inge-licht werden, protesteerden op de eerstvolgende 'Probationstag' weliswaar fel tegen deze geringachting van hun rechten, echter zonder enig succes. Zowel Nijmegen, als de Overijsselse steden besloten zich daarom opnieuw rechtstreeks tot de keizer, als hoofd van het Duitse Rijk, te wenden om alsnog verder binnen hun eigen muren te mogen munten. Hoewel keizer Maximiliaan II aarzelde tegen het besluit van de rijksdag te Spiers in te gaan en aan deze smeekbeden te voldoen, gaf hij op 22 december 1574 uiteindelijk toch zijn toestemming de stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen voort te zetten. Merkwaardig is, dat hij in dit geval twee afzonderlijke stedelijke muntplaatsen toestond. In het kader van de tevoren ondernomen pogingen, het aantal munthuizen binnen de grenzen van het Rijk te ver-minderen, was namelijk eerder te ver-wachten, dat de steden ten hoogste ver-gund zou worden gezamenlijk een muntplaats te onderhouden.

Nadat de keizer opnieuw aan de smeekbeden van de vier steden had vol-daan, stond niets een voortzetting van de stedelijke muntslag meer in de weg. De leden van de Kreits stonden zowel de Overijsselse steden, als Nijmegen in de volgende jaren herhaaldelijk de ver-vaardiging van muntsoorten toe, die volgens de geldige 'Reichsmünzord-nung' eigenlijk niet geslagen mochten worden. Hoewel vooral de stedelijke muntmeester te Nijmegen zich in de volgende jaren meer dan eens niet aan de voorwaarden hield, nam de Kreits geen maatregelen tegen de schuldige. Men deed de betreffende magistraat enkel een ernstige waarschuwing toeko-men en vermaande hem zich voortaan strikt aan de afspraken te houden. De leden van de Nederrijns-Westfaalse

Karel V (Antwerpen 1530) foto: Nationale Bank van België

Kreits waren in deze, in hun ogen ondergeschikte, kwestie waarschijnlijk zo toegevend, omdat de Oostnederlandse steden, ondanks de permanente militaire bedreiging, hun best deden aan hun overige verplichtingen te voldoen. Bovendien rezen de klachten alleen in verband met enkele kleinere muntsoorten, de grotere zilveren en gouden munten voldeden steeds aan de eisen van de 'Reichsmünz- und Probationsordnung'. Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen konden hun onafhankelijke muntslag dus ook als muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits voortzetten. Deze goede relatie vond ook ten tijde van de Republiek zijn voortzetting. Tot ver in de tweede helft van de zeventiende eeuw waren de vier steden door gevolmachtigden op de 'Probationstag' te Keulen vertegenwoordigd.

De Opstand

Nadat Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen als muntleden in de Nederrijns-Westfaalse Kreits waren opgenomen, intensiverde de centrale overheid echter opnieuw haar pogingen de ongewenste particuliere muntslag door middel van muntordonnanties tegen te gaan. Hoewel in dit verband zelfs het verbod goud en zilver aan de muntplaatsen te Deventer en Nijmegen te leveren herhaald werd, oefenden in de volgende jaren andere factoren een grotere invloed op de stedelijke muntslag uit. Vooral de opstand van een aantal Nederlandse gewesten tegen de Habsburgse landsheer had een negatief effect op de muntslag. Rondtrekkende soldaten vormden een grote bedreiging voor de kooplieden die edelmetaal aan de stedelijke muntplaatsen wilden leveren. Dit gevaar voor de leveranciers bewoog de Overijsselse steden in 1583 de gezamenlijke Munt van Deventer naar Kampen te verplaatsen.

De muntslag te Deventer en Nijmegen werd in die jaren ook door ernstige

geschillen tussen muntmeester en stedelijke magistraten bedreigd. Deze geschillen liepen uiteindelijk zo hoog op dat de munthuizen te Deventer en Nijmegen tijdelijk werden gesloten. De onenigheden tussen muntheer en muntmeester werden in beide gevallen veroorzaakt door verschillende politieke en religieuze opvattingen. Zo zag de Nijmeegse muntmeester, een ijverig katholiek, zich bijvoorbeeld geconfronteerd met een protestantse magistraat.

De vier steden bleven ook nadat ze zich aan het eind van de jaren zeventig bij de opstandelingen hadden aangesloten de publicatie van muntplakkaaten weigeren. Bij de bestrijding van deze ordonnanties volgde men nu echter een geheel andere tactiek. Zowel de Overijsselse steden, als ook Nijmegen vroegen niet langer om intrekking of herziening van de omstreden plakkaaten. Ze wijzigden in plaats daarvan de toegezonden valuaties volgens hun eigen voorstellingen en publiceerden deze vervolgens binnen hun machtsgebied. De Staten-Generaal werden van de wijzigingen pas achteraf op de hoogte gesteld. Men trad dus zelfbewuster op, nadat duidelijk werd, dat de centrale overheid niet in staat was het eigenmachtig optreden van de steden tegen te gaan.

Deze situatie veranderde pas toen Nijmegen en Deventer in 1585, respectievelijk in 1587, in Spaanse handen vielen. De Habsburgse overheid bleek voortaan, op grond van de aanwezigheid van Spaanse troepen binnen de steden, wel bij machte de opvolging van de landsheerlijke ordonnanties af te dwingen. In 1591 heroverde prins Maurits Deventer en Nijmegen, waarmee de Habsburgse heerschappij over deze steden voorgoed eindigde.

Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen konden dus gedurende de hier besproken periode, ondanks hun moeilijke positie tussen de Brusselse regering en het Duitse Rijk, de

*Carolusdaalder,
Nijmegen, zilver,
40 mm.
foto: HNM*

stedelijke muntslag met enkele onderbrekingen voortzetten. De omvang van de muntproductie vertoonde daarbij in beide gevallen grote schommelingen. Te Deventer werden bijvoorbeeld in 1550 slechts 253 daalders geslagen, terwijl men in 1557 meer dan 130.000 stuks in omloop bracht. Daarmee vertoonde Deventer, wat de omvang van de muntproductie betreft, opvallende parallellen met de andere grotere particuliere muntplaatzen in de Oostelijke Nederlanden en het aangrenzende Duitse Rijk. Hoewel voor de stedelijke Munt te Nijmegen geen exacte cijfers bekend zijn, is aanmerkelijk dat de totale muntproductie tussen 1538 en 1591 niet veel van die te Deventer verschilde.

Uiteindelijke opbrengst

Ondanks de soms nogal omvangrijke muntproductie, was de door de stedelijke muntmeester afgedragen sleischat, dus het aandeel van de steden in de winst van de Munt, na aftrek van de onkosten, betrekkelijk gering. Bij de onkosten, niet te verwarren met de productiekosten die geheel ten laste van de muntmeester kwamen, moet men denken aan vergoedingen van reizen verblijfskosten van de stedelijke afgezanten, steekpenningen voor invloedrijke personen, beloningen voor mensen die bij de verdediging van het stedelijk muntrecht behulpzaam waren en dergelijke. Omdat tegenover de uiteindelijk overgebleven inkomsten uit het muntbedrijf nog aanzienlijke

uitgaven stonden, die niet uit de sleischat betaald werden, leverde de stedelijke muntslag noch Nijmegen, noch de Overijsselse steden, een echte winst. ■

NASCHRIFT

Voor dit onderzoek raadpleegde ik hoofdzakelijk ongepubliceerd bronnenmateriaal, omdat de literatuur over dit thema slechts uit enkele artikelen bestond en bovendien sterk verouderd was. Bij dit bronnenonderzoek stonden de Gemeentearchieven van Deventer en Nijmegen centraal, die zowel in kwalitatief als in kwantitatief opzicht verreweg de meeste informatie opleverden. In het bijzonder het Gemeentearchief te Deventer bleek een enorme hoeveelheid archiefstukken met betrekking tot de stedelijke Munt te bevatten. Voor Nijmegen was de situatie helaas minder gunstig. De daar aanwezige archiefbestanden inzake de stedelijke Munt vertonen grote leemten. Enkele lacunes konden opgevuld worden door bronnen uit het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem (het Archief van het Hof van Gelre en Zutphen). Daarnaast bleken ook de Gemeentearchieven van Kampen, Zwolle en Zutphen aanvullende gegevens te bevatten. Verder bezocht ik het Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, waar zich het Archief van de Nederrijns-Westfaalse Kreits bevindt, en het Algemeen Rijksarchief te Brussel, waar zich in het Archief van de Audiëntie bijvoorbeeld de correspondentie tussen de Generaalmeesters van de Munt en landvoogdes Maria van Hongarije bevindt.

LITERATUUR

STEFAN GROPP *Die Städtische Münzprägung zu Deventer und Nijmegen 1528/43-1591* (Oer-Erkenschwick 2001). ISBN 3-00-006830-9.

De geldsanering in 1945

Op 1 januari 1940 bedroeg de totale geldhoeveelheid in Nederland 2,5 miljard gulden. Op 1 mei 1945 had de geldhoeveelheid een omvang bereikt van 9,75 miljard gulden. Eind 1939 bedroeg de staatsschuld 4,2 miljard gulden, maar in 1945 was die opgelopen tot 17,2 miljard als gevolg van inefficiënt bestuur en hoge bezettingskosten. Deze laatste werden alleen al op 9,6 miljard geschat. Het schrijnend tekort aan goederen en de rampzalig toegenomen geldhoeveelheid waren de oorzaak van een inflatie die Nederland nooit had gekend. Het lag derhalve voor de hand dat een doelmatige sanering van het geldwezen de hoogste prioriteit verkreeg.

Hiertoe had de regering in Londen reeds voorbereidingen getroffen. Toch waren ook in het bezette Nederland maatregelen genomen om de overvloedige geldhoeveelheid enigszins in te dammen. Hiertoe waren tijdens de bezetting op 14 maart 1943 de bank-

biljetten van f 500 en f 1000 ongeldig verklaard. Vooral zwarthandelaren werden hierdoor getroffen. Het eerste kabinet dat na de bevrijding in mei 1945 optrad, kreeg in de persoon van prof. mr Pieter Lieftinck een minister van Financiën die een grondige sanering van de geldomloop als zijn levenswerk beschouwde.

Saneringsmaatregelen.

Een aantal Nederlanders had tijdens de bezettingsjaren met zwarte handel veel geld verdiend aan landgenoten en de bezetter. De verontwaardiging die hierover onder de bevolking heerste was groot. Lieftinck stelde 'dat afgerekend moest worden met alle geld dat tijdens de bezetting op laakbare wijze was verdiend.' Bovendien wilde men zo snel mogelijk van het lelijke zinken muntgeld worden verlost.

Een voorbeeld hoe het niet moest vormde België waar de bevrijding al in september 1944 had plaatsgevonden.

L.M.J. BOEGHEIM

*Muntbiljet 1 gulden
1943, 72 x 127 mm.
Gedrukt in de
Verenigde Staten.
foto: KPK*

Pieter Lief tinck

Pieter Lief tinck werd 30 september 1902 te Muiderberg geboren. Hij studeerde rechten in Utrecht en daarna economie in Engeland en de USA. In de Verenigde Staten werd hem het *fellowship* van de Rockefeller Foundation toegekend. Hij promoveerde in 1931 cum laude op een proefschrift waarin structuurveranderingen in de industrie der Verenigde Staten werden behandeld. Aanvankelijk werkzaam op het departement van Handel en Nijverheid, in de functie van secretaris van de Economische Raad, werd hij in 1934 benoemd tot Hoogleraar aan de Nederlands Economische Hogeschool te Rotterdam. Hij doceerde er geld-, krediet- en bankwezen alsmede handelspolitiek. Tevens was hij directeur van het Nederlands Economisch Instituut. Tijdens de mobilisatie en de oorlogsdagen in mei 1940 was hij in militaire dienst. Nadat hij vanaf eind mei 1940 het secretariaat van de Commissie Oorlogsschade had geleid en de schade-enquête had georganiseerd, werd hij in oktober 1940 gegijzeld bij de zogenaamde 'Indische gijzelaars'. In de zomer van 1943 werd hij uit de gijzeling ontslagen en in krijgsgevangenschap naar Duitsland overgebracht. Op 24 juni 1945 werd Lief tinck benoemd tot minister van Financiën in het kabinet

Schermerhorn-Drees. Hij bleef tot 1952 op Financiën in vier kabinetten. Daarna vervulde hij diverse missies in het Midden-Oosten in opdracht van de Wereldbank. In 1955 werd Lief tinck benoemd tot *executive director* van de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds in Washington. In 1987 keerde hij naar Nederland terug, waar hij op 9 juni 1989 overleed.

Minister Lief tinck als
spaarpot.
foto: HNM

De daar getroffen maatregelen voor een geldsanering betekenden een fiasco, omdat oud en nieuw geld gelijktijdig in omloop waren. Dit was een les voor Lief tinck. Voor de uitvoering van de sanering in ons land werden twee werkgroepen ingesteld. Deze adviseerden tot een algehele blokkering van het in omloop zijnde bankpapier en van de tegoeden bij banken en giro. Hierdoor zou de mogelijkheid worden geschapen het teveel aan geld drastisch te beperken, waarna tot uitgifte van nieuw geld kon worden overgegaan.

Voor het welslagen van de gehele onderneming gold als eerste vereiste dat een nauwe samenwerking tussen het ministerie van Financiën, de Nederlandsche Bank, de handelsbanken en de giro tot stand moest worden gebracht. Daarnaast vereiste de operatie dat snel zou worden gehandeld, terwijl de bevolking van de noodzaak moest worden doordrongen. De bevolking werd het meest aangesproken door de aanpak van de zwarthandelaren. Een treffende uitspraak van Lief tinck was nog, dat hij 'aan hen die hun geld op onoirbare wijze hadden verkregen,

niet de minste illusie liet.' Een snelle aanpak zou de zwarte handel weinig kansen geven.

Voor Lief tinck was de moeilijkheid ergens een drukker te vinden om nieuw geld te laten drukken. Kort na de oorlog was zo iets niet eenvoudig en zelfs *Thomas de la Rue* in Londen kon niet eerder dan in september 1945 met drukken beginnen. Wel had deze drukkerij reeds tijdens het laatste oorlogsjaar muntbiljetten van f 1 en f 2,50 voor de Nederlandse regering vervaardigd, die bij de geldsanering goede diensten hebben bewezen.

Totaal onverwacht werden op maandag 9 juli 1945 de biljetten van f 100, model 1921 (*Grietje Seel*) en f 100, model 1931 (*Luitspelende vrouw*) buiten omloop gesteld.¹ De biljetten konden worden ingeleverd en de tegoeden werden op een geblokkeerde rekening geboekt.

Half augustus 1945 werd door het ministerie van Financiën aangekondigd dat de sanering op 26 september zou beginnen en tot en met 2 oktober zou duren. In een publicatie werd het publiek geadviseerd:

- 1) Vóór 26 september zoveel mogelijk contant geld naar giro, banken en spaarbanken te brengen. In de inleveringsweek mocht een particulier niet meer aanbieden dan f 300. Daarna werd inlevering onmogelijk.
- 2) Men diende op de aangewezen dag bij de inleveringskantoren te verschijnen. In geval van ziekte of uitstедigheid kon inlevering door een ander plaatsvinden.
- 3) Na 2 oktober was inlevering niet meer mogelijk.
- 4) Er moest geen aandacht aan geruchten over verbeurdverklaring worden geschonken. Blokkade van het teveel aan geld betekende allermínst dat bezit te goeder trouw zou worden onteigend.
- 5) Opgewekt werd tot vertrouwen in de bestemming. Wat niet zou worden vrijgegeven of wat niet voor belasting nodig was zou het spaargeld van de eigenaar vermeerderen. Vanaf 3 oktober 1945 zou nieuw geld worden uitgegeven.

Omdat er op grond van deze maatregelen in de inleveringsweek geen geldig geld meer in roulatie zou zijn, kon iedere inwoner van Nederland in de week voorafgaande aan de inleveringsweek tien gulden oud geld in-

wisselen tegen tien gulden nieuw geld. Dit nieuwe geld bestond uit de in Londen gedrukte muntbiljetten en vormde het zogenaamde *Tientje van Liefstinck*. In de inleveringsweek beschikte iedere Nederlander dus over evenveel geld. De inwisseling werd op de distributiestamkaart aangetekend.

Lacunes in de procedure

Het zinken muntgeld en het vooroorlogse zilvergeld (dat weer geldig was verklaard) bleven in omloop en vielen buiten de sanering. Hierdoor slaagden sommigen erin grote bedragen door de sanering te slepen. Kermisexploitanten en ijssalonhouders wisten in een aantal gevallen emmers zinken pasmunt achter te houden. In dit verband mogen worden genoemd de viering van 3 oktober 1945 in Leiden (Leidens ontzet) en het verhaal van de Goudse ijssalonhouder, die zoveel zinken geld had achter gehouden dat de politie geen kans zag het te tellen. Hiervoor riep men dan ook maar de hulp van 's Rijks Munt in.

Nieuwe bankbiljetten.

Joh. Enschedé en Zonen Grafische Inrichting NV te Haarlem werd bereid gevonden biljetten te drukken. De biljetten waren gedateerd 7 mei 1945.

'Liefstincktientje',
10 gulden 1945,
71 x 133 mm,
foto: HNM

Het biljet van f 10 (in de volksmond abusievelijk het *Lieftincktientje* genoemd) was ontworpen door A. Th. van der Vossen (1893-1963) die ook het biljet van f 100 ontwierp, terwijl het biljet van f 25 (meisje in het blauw) door W. de Jonge (1897-1953) was ontworpen. In tegenstelling tot hetgeen nog eens wordt aangenomen, betrof de nieuwe emissie nog niet het papiergeld dat het ministerie van Financiën in mei 1945 in allerijl in Engeland had besteld en dat pas in 1947 in omloop kwam.

Het biljet van f 25 was door Wubbo de Jonge oorspronkelijk al in 1943 ontworpen voor de denominaties f 10 en f 20. Dit ontwerp was door de bankdirectie in februari 1944 goedgekeurd. Het werd na de bevrijding al snel bestemd voor één van de nieuw uit te brengen saneringsbiljetten. Ook de beide andere biljetten waren reeds gedurende de oorlog voorbereid.

Vanaf 3 oktober 1945 kwamen de nieuwe bankbiljetten van f 10, f 25 en f 100 in omloop.² Toen ik op 2 oktober 1945 mijn verzameling Franse postzegels verkocht aan een Canadese officier, kwam het mij onbegrijpelijk voor dat hij betaalde met nieuwe bankbiljetten van tien gulden die officieel nog niet in omloop waren.

Karikatuur op
Lieftincks sanerings-
politiek.

HEFFING INEENS

LIEFTINCK: We zullen eens kijken of we je weer op de been kunnen helpen.

Was Lieftinck populair?

De geldsanering droeg er toe bij dat Lieftinck een beter inzicht kreeg in de vermogenspositie van de Nederlandse bevolking. De verkregen gegevens kwamen uitstekend van pas bij de invoering van het nieuwe belastingstelsel, waardoor de populariteit van de minister beslist niet werd vergroot. Welliswaar was de periode van afbraak voorbij en kon de wederopbouw beginnen, maar hierin zouden echter loonronden en belastingheffing de hoofdschotel gaan vormen. De belastingdruk in Nederland werd de volgende jaren de hoogste in geheel Europa.

Afgaande op de vele karikaturen en commentaren in de dagbladen kon Lieftinck moeilijk populair worden genoemd. Het aantal over hem verschenen spotprenten is bijna ontelbaar. Er werd zelfs een spaarpot uitgebracht, die het hoofd van Lieftinck voorstelde.

In september 1945 werd de bestaande rekenmunt (de gulden) volledig gehandhaafd. De sanering bleef beperkt tot de ongeldig verklaring van de in omloop zijnde bankbiljetten en de vervanging door nieuwe emissies papiergeld. Het muntgeld bleef onveranderd gehandhaafd en de operatie was tot Nederland beperkt. De grote winnaar was de staat, die gigantische bedragen zwart geld die in het misdaadcircuit circuleerden, aanpakte. ■

LITERATUUR

Wie, Wat, Waar? Jaarboek 1948 (Rotterdam en Leiden 1948) 77.

J. BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving* (Amsterdam 1987) p. 104 en nrs 13, 40 en 93.

WERKGROEP LIEFTINCK *Lieftinck Monument*, (Muiderberg 1991) 11-14.

NOTEN

1 Koninklijk Besluit 5 juli 1945; Staatsblad F 115 7 juli 1945.

2 Aankondiging in de Nederlandse Staatscourant 1945 nr 76, 26 september 1945.

De duit van 1702 in een contemporain paskwil

Het jaar 2002 zal de geschiedenis ingaan als het jaar waarin de chartale euro zijn intrede deed. Het lijkt een passend moment om een ogenblik stil te staan bij de invoering van een andere nieuwe munt 300 jaar geleden, namelijk een nieuwe duit. De 'nieue duy't' van 1702 vond zijn oorzaak niet in een idealistische bevolgenheid, maar was

veeleer bedoeld om 'de sector duit' van het monetaire stelsel van Holland en West-Friesland – en in tweede instantie van de Republiek van de Zeven Provinciën als geheel – gezond te maken.

Schotschrift

Naar aanleiding van de invoering van de 'nieue duy't' verscheen een burlesk

GERARD JASPERS

Be Schlag-Liet vande Joden en Smoussen binnen

Amsterdam / over de malle Duypten. Stem: Eylaes ick mag my wel beklagen.

Ik hoorde in dees dagen / Iest binnen
Amsterdam / Veel smoussen droevigh
kagen / Doen ik daer wandele quam / Over
de nie / we duypte / Om dat die konnen uyte /
Sp maekte daer een groot misbaer / De jo-
den met malkaer / Om dat de France duy-
ten saen / In holland niet voor goet en gaen /
Daer de Joden sijn bedrog / En Smoussen
Jan Om dat hy dan / Nou niet meer schag-
geren kan.

Want smouffe daer en Joden / Die sijn
van nu voortaan / Door wisselt rijt gewor-
den In Holland wilt verfaen / Door al de
malle duyten / Die hier niet meer en stuyten /
De plaetjes teer / Dogen niet meer / Dat
maekt een groot haertseer onder het Joods
en Smouss geslagt / Om dat sulck gelt niet
woyt geagt / Doch Spijnnekop / Koornuise-
kop / Die krijgen ook de schop.

Soodat de malle duyten Niet meer booz
goed en gaen / Om dat de Smouffe gupen
sulck gelt niet na son slaen / Gelijk daer van
sijn leven / Wel certijds is bedreven / Van
Jood gelypys / Die in haer hups / Een bal-
se munt of kirups / Wel certijds hebben na
gaen slaen / Byenden het is een stout bestaen
En ook een soo bedrager / Dat Joods ge-
broet / En Smouffe bloet / Doet wepung
Chiffenen goet.

En in Zeeland verhebe / Moet men oock
abakut / Wel dy pennigen gebe / In de
plaets van een duy / Dat mijn selder weke /
De laet doet sturke byke / Als ik hoor aen
Dat veer moet gaen / Met deuyten zwaer
gelaen / So dat ik wel na dat ik mien / Mijn
hoef en drink wel zuur verdeen Met schre-
wen roeden langs de straet / Dat jan en giet
En scheele Piet / Sal koop en een nieu liet.

Zoo dat menig betale / In holland is ont-
faen / Van verschepte Caralz / Door 't veg-
ten schelden slaen / Om al de quade duyten
In Steden en daer duyten / Ook in tergon /
Van man en vrouw / Die daer bzaef kregen
kilouw / Tot haerlein Lepden en den haeg /
Kregen de wijben lustig slaeg / En Maes-
lauds slups / Sonder abups / Lag ook een
leelijst hups.

E Enkupsen en te hoorzen / Kreeg ook me-
nigen vrou van haer mau om de dooren / om
de quaduyten nou / Edan Mummikendam
mede / En Purmerent de stede En meden-
blik / Ook van 's gelijk / En ook op de Zee-
dijk binnen de Stad van Amsterdam / daer
ik lestmael een klugt vernam by eenen grut-
ter wilt verfaen / Jan hagel veel / Quamen
om meel te koop met kakeel.

De grutte met verlangen / Dou booz zijn
gozt en meel / Geen quade duyten ontfangen /
In hagel met kakeel begon als de krijgs-
helden / De grutter upt te schelden / Sp krah-
de daer / De grutter klaer Croche hem by
het haer / En goepde hem met meel terfont /
In bep sijn oogen neus en mont / Hy sag 'er
upt gelijk een geest / Doen sloegen sp / De
grutten by / Een dicke nens daer by.

Dees grutter was geslagen / Dat hy al-
soo ik mien / In tijd van veertien dagen / upt
d'ooge niet kon sien / Die quam van begen
smijten / Van krabben en van biten / en door
kakeel / Door 't gozt en meel / Kreeg hy sijn
part of deel / De wijben namen hem soo beet
Dat hy van angst sijn boek bol scheet /

Hy riep loek loek /
Als een doo snoek /
Die regte schijte boek.

E N D E

De oorspronkelijke
weergave van het
Beklag-Liet.

paskwil. Een merkwaardig schotschrift in rijmvorm, dat zoals de aan de titel toegevoegde 'Stemme' aangeeft, bedoeld was om gezongen te worden. Dit – anonieme – *Beklag-Liet vande Joden en Smousen binnen Amsterdam* toont aan dat lang niet alle ingezetenen van Holland en West-Friesland enthousiast waren over de invoering van dit nieuwe muntstuk en dat er vooral in de lagere regionen van de burgerij grote bezwaren bestonden tegen de waardevermindering van de oude duiten.

Dit *Beklag-Liet* is een hoogst zeldzaam drukwerkje. Het ontbreekt in de catalogi van de Nederlandse en Antwerpse pamflettencollecties, in de collecties van Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht en in de bibliotheek van het Gemeentearchief van Amsterdam.¹ Op de achterzijde van dit *Beklag-Liet* is *Een Nieuw Lied op 't Veroveren van het Fort Sint Donaes, door den Generaal Koeboorn, op den 16 Mey 1702* afgedrukt, dat na onderzoek al even zeldzaam blijkt te zijn.

Plakكاتen tussen 1694 en 1714

De verschillende fasen van de invoering van de nieuwe duit zijn nagenoeg geheel te volgen aan de hand van vijftien door de Staten van Holland en West-Friesland tussen 1694 en 1714 uitgevaardigde plakكاتen, wettelijke bepalingen en voorschriften, die op drukbezochte plaatsen werden aangeplakt. Deze vijftien plakكاتen treft men alle aan in het *Groot Placaet-Boeck*.

Voor de bestudering van de maatschappelijke ontwikkelingen tijdens de Republiek van de Zeven Provinciën vormt dit *Groot Placaet-Boeck* (1658-1797) een schier onuitputtelijke goudmijn aan informatie. Vrijwel iedere gebeurtenis en ontwikkeling van enig belang ging steeds gepaard met plakكاتen van de Staten-Generaal of de Staten der Gewesten. Of het nu veerdiensten, inpolderingen, godsdienstige of

militaire zaken betrof; om maar een paar aspecten van het toenmalige maatschappelijke leven te noemen.

Gedurende de ruim twee eeuwen dat de Republiek bestond, was er voortdurend aanleiding tot bezorgdheid met betrekking tot het functioneren van het muntstelsel. De vele ordonnanties en plakكاتen van de Staten van Holland en West-Friesland in het *Groot Placaet-Boeck*, die op deze materie betrekking hebben, getuigen van deze bezorgdheid.

Maar al te zeer waren de bestuurders van dit gewest, dat zijn welvaart afhankelijk wist van de bloei van de handel, zich bewust van de waarheid van de oude spreuk: 'Geld is de ziel van de negotie'. Gedurende de zeventiende eeuw waren er echter enorme hoeveelheden duiten en oorden van bijzonder laag gewicht vervaardigd, enerzijds door gewestelijke munten, anderzijds door aan de zuidgrens gelegen ateliers als Rekem en Gronsveld.²

Het plakkaat van 13 december 1701 van de Staten van Holland en West-Friesland, waarbij werd bepaald dat er een *nieuwen deugt-samen Kopere Munte* zou worden ingevoerd, kwam niet onverwacht. Met name in Holland werd geijverd tegen minderwaardige munten. Zo dreigde dit gewest bijvoorbeeld de andere gewesten met een verbod om het te Amsterdam aangevoerde zilver naar hen door te voeren als zij niet met de door Holland voorgestelde saneringsmaatregelen akkoord zouden gaan.

In de jaren negentig voerden de gewesten moeizame besprekingen over de waarde en de kwaliteit van de verschillende munten. Het uiteindelijke resultaat van deze onderhandelingen vinden wij terug in het omvangrijke plakkaat dat de Staten-Generaal op 17 maart 1694 uitvaardigde en dat bij de vaste plakkaatdrukker van de Staten-Generaal, Paulus Schelten te 's-Gravenhage, werd gedrukt. Het is opgenomen in het *Groot Placaet-Boeck*.³

Dit akkoord van 1694 betekende uiteraard niet dat de gevolgen van het monetaire wanbeleid in de verschillende muntende steden en gewesten als bij toverslag waren verdwenen. Integendeel, er waren bijvoorbeeld nog enorme hoeveelheden 'quade duyten' in omloop. Het plakkaat van de Staten-Generaal van 5 juli 1695, ook weer gedrukt door Paulus Schelten te 's-Gravenhage, had de bewoners van de Verenigde Provinciën al verboden om duiten uit te geven of te ontvangen die geslagen waren in het Land van Kleef. Vervolgens werd op 27 oktober 1698 een plakkaat 'teghen het inbrengen en uytgeven van quade Duyten' in het algemeen uitgevaardigd, dat (uiteraard) bij Schelten te 's-Gravenhage werd gedrukt en door de Weduwe J. van Poolsum te Utrecht werd herdrukt. In dit plakkaat werden twee zaken verordonneerd: ten eerste dat 'voortaen in dese Geunieerde Provinciën en het district der Generaliteyt egeene andere soorten van Duyten sullen ganghbaar zijn, dan soodanighe die op Provinciale Munten mitsgaders op de Rijcks-munten inde Steden binnen de Geunieerde Provinciën, voor den jare 1695 geslagen zijn.' Alle andere duiten werden nu verboden en wie ze aanbood of accepteerde zou worden gestraft met een boete van twaalf gulden per duit. Wie ze bezat, moest ze onverwijld bij een koperslager inleveren om ze 'sonder uytstel in stukken te snyden ofte breecken, op poene van twaelf guldens over yder soodanig Uytheemsche Duyt, die sy koper-smeden onghebroocken soude hebben gehouden'.

De tweede bepaling was dat er per dag geen grotere hoeveelheden dan tien duiten tegelijk mochten worden aangeboden of geaccepteerd. 'Fabriqueurs, Werck-basen ofte andere, die eenigh Arbeydts-volck in haer dienst hebben', mochten per week niet meer dan tien duiten aan loon betalen op straffe van twaalf gulden boete voor

iedere duit meer. De aanbrengrer werd een interessante 'provisie' in het vooruitzicht gesteld.

De verordening werd op 24 oktober 1700 nogmaals en in letterlijk dezelfde bewoordingen als 'Renovatie-Placaet' uitgevaardigd. Bijkbaar vonden de Staten van Holland en West-Friesland de tot dan toe met de overige gewesten overeengekomen monetaire voorschriften niet ver genoeg gaan òf ze hadden weinig fiducia in de controlerende ambities van de andere Staten. Op 13 december 1701 gaan zij althans op opvallende wijze op een monetaire solo-tour en vaardigen zij een wel zeer vergaand plakkaat uit. Als motivatie geven de Staten van Holland en West-Friesland aan dat hun ter ore is gekomen dat 'onaengesien seer strenge ordres, reglementen ende interdictien zijn geemaneert jegens het inbrengen van de Duyten in dese Landen, ende het onbehoorlijk ende schadelijk debiteren van deselve, echter het voorschreve quaet nog dagelijks vermeerderende, ende insonderheyt de goede Ingesetenen, mitsgaders Commerce van dese Provencie (sic), seer excessif daer door komen te lijden.' Er blijken nog steeds grote hoeveelheden in het buitenland geslagen namaakduiten in omloop te zijn, maar ook op de duiten die in de provinciale munthuizen zijn geslagen, is heel wat aan te merken. Dit plakkaat bevat een aantal bepalingen die getuigen van de grote vastberadenheid van Holland en West-Friesland in hun strijd om een gezonde duit:

- Binnen zes weken moeten alle in Holland geslagen duiten worden 'opgewisselt en de waerde daer wederom [ge]geven door die geenen, dewelcke by Burgermeester en

Duit, West-Friesland, 1658, koper, 22 mm. foto: HNM

Regeerders in de Steden daer toe sullen werden gequalificeert.'

- Eveneens binnen zes weken worden alle andere duiten, waar zij ook (buiten Holland) geslagen zijn, 'afgeset en gereduceert op een penning ofte halve Duit.'
- Het voornemen wordt aangekondigd om 'eerstdaegs, tot soulaes van de Houders der Duyten en wegneming van de onnutte overvloed, alle deselve te doen intrecken by het gewicht als Materiael tot een sekere redelijke prijs.'
- De kern van dit plakkaat is het besluit om een 'nieuwen deughtsamen Kopere Munt te laten maken, dewelke in dese Provincie alleen gangbaer sal sijn.' Alle andere soorten duiten mogen in Holland slechts ter waarde van maximaal een penning of een halve duit circuleren.
- Om een mogelijke overvloedige circulatie van de nieuwe duit in te perken wordt bepaald dat een persoon per dag aan duiten voor een waarde van maximaal tien stuivers zal mogen aannemen of uitgeven. Voor iedere penning die daarboven gaat zal de overtreder een boete van twaalf gulden worden opgelegd.

Vervolgplakkat

Het besluit tot het aanmaken van een nieuwe duit voor Holland en West-Friesland was nu wel genomen, maar

de uitvoering ervan ging blijkbaar met grote problemen van voornamelijk logistieke aard gepaard. Dit blijkt uit de elf plakkat die vanaf dit besluit van 13 december 1701 tot 15 december 1714 werden uitgevaardigd, waarmee de Staten de vele met deze emissie gepaard gaande problemen te lijf gingen.

Het plakkaat van 14 januari 1702 prolongeerde de datum van ingang van de bepalingen betreffende de reductie tot 1 april 1702, terwijl de intrekking van de overige ondeugdelijke duiten definitief op 1 maart 1702 moest zijn gerealiseerd. Vervolgens stelde het plakkaat van 29 maart 1702 vast dat er een tekort heerste aan koperen plaatjes, die voor de aanmaak van de nieuwe duiten nodig waren, zodat de datum waarop uitsluitend de nieuwe duiten als munt mogen circuleren werd gepronlongeerd tot 1 juni.

Reeds op 14 april 1702 volgt het derde plakkaat dat de problemen moet oplossen waarmee de aanmaak en de invoering van de nieuwe duiten gepaard gaan. De Raden en Generaalmeesters van de Munt krijgen toestemming om in Leiden en Amsterdam muntpersen te huren of te kopen die daar gebruikt worden voor het slaan van medailles. Deze persen zullen dan te Dordrecht worden ingezet bij het slaan van de nieuwe duiten. Mochten deze persen niet vervoerd kunnen worden, dan moeten de Generaalmeesters nieuwe persen laten maken.

Het vierde plakkaat verschijnt op 1 juni 1702 en bevat een verlenging van de inlevertermijn van de oude duiten tot 1 augustus, want de eerste juni bleek, 'onaangesien alle aangewende devoiren' niet haalbaar. Op 23 juni verschijnt het vijfde plakkaat. De Raden en Generaalmeesters van de Munt vinden de toegestane levering van 27.000 pond koperen plaatjes te beperkt en daarom zal de hoeveelheid plaatjes voor de provinciale Munt te

De nieuwe duit afgebeeld in het plakkaat van 13 december 1701.

Dordrecht worden vermeerderd met 18.000 pond. De leveranties worden nog vermeerderd met nog eens 54.000 pond. Deze hoeveelheden geven een goed idee van de omvang van de voorraad duiten die men in Holland en West-Friesland meende nodig te hebben. Dit aanmaakmateriaal blijkt uit Hamburg te moeten komen. De Staten vinden overigens 'het transport te Water soo langhsaam en onseker dat zij het vervoer per Asch [wagen]' verordneren. Voorts wordt voorgesteld in Amsterdam drie medaillepersen te huren en die naar de Munt te Dordrecht te doen transporteren.

Daarop verschijnen er nog zes plakaten, die ten dele het plakkaat van 13 december 1701 herhalen, met telkens weer prolongaties van de invoeringsdata. Op 20 oktober 1702 herhalen de Staten van Holland en West-Friesland, gealarmeerd door de 'uytspoorige quantiteyt van buytenlandsche Duyten, alsmeede de ondeugentheyt van de selve, mitsgaders de schaade ende belemmeringe dewelcke daar door in de commercie en neeringe aan de Handtwerckklyuden en de verdere goede Ingezeetenen in deesen Onsen Lande werden veroorsaackt' nog maar eens de inhoud van het plakkaat van 13 december 1701 en wel zodanig dat vanaf nu alleen uitsluitend en alleen gangbaar zullen zijn de 'nieuwe Duyten' in dese jare seventien hondert twee op de Munte van Hollandt ende West-Vrieslandt gemaackt, met uytstuytinge van alle andere Duyten of koopere Munte, hoedanigh de selve oock souden moogen weesen.' Nu wordt ook bepaald dat men de nieuwe duit, 'als maar dienende tot pasgeldt, voortaan ten hoogsten niet meer als tot de waarde van vier stuyvers sal moogen uytbieden ofte ontfangen'. Ook in de daaropvolgende jaren publiceren de Staten van Holland meermalen plakaten tegen de oude duiten.

Gezien het grote aantal in de Republiek circulerende duiten en de daarmee verbonden problemen is het zeer opvallend – om maar eens een eufemisme te gebruiken – dat het proefschrift van M.S. Polak (Amsterdam 1998) met de voor het onderhavige thema zo veelbelovende ondertitel *De muntproductie van de Republiek (1606-1795)* de duiten geheel buiten beschouwing laat; sterker nog: het woord 'duit' komt in deze dissertatie niet voor!

Het Beklag-Liet

Het *Beklag-Liet* is gedrukt op zeer dun papier, dat geen watermerk vertoont. De kettingslijnen lopen horizontaal, het betreft dus een blaadje in kwarto-formaat. Het *Beklag-Liet* vermeldt geen datum, maar het is duidelijk dat het in 1702 is gemaakt. Hiervoor spreekt uiteraard het meest de inhoud die gewijd is aan de nieuwe duiten, in de titel 'malle Deuyten' genoemd. Er is echter meer dat op de datering in 1702 wijst. De achterzijde van dit (unieke?) exemplaar bevat nog een lied met de titel *Een Nieuw Lied op 't Veroveren van het Fort Sint Donaes, door den Generaal Koeboorn, op den 16 Mey 1702*. Ene Albart de Blauw bezingt in 78 vaak kreupel rijmende versregels (Stemme: O dag, o blyder dag) een van de eerste wapenfeiten van de in mei 1702 uitgekomen Spaanse Successieoorlog (1702-1711), namelijk de verovering van het Fort Sint Donaes (tegenover Sluis) door Menno van Coehoorn.

De stijl van Albart de Blauw wordt in dit poëem gekenmerkt door een vaak onbeholpen zinsbouw en een aantal zonderlinge en verbasterde rijmwoorden. Iets dergelijks treft men ook aan in het *Beklag-Liet*, waarvan men derhalve geneigd is aan te nemen dat het van dezelfde auteur is.

Wie was deze Albart de Blauw? Hoogstwaarschijnlijk een Zeeuw. Daarop duiden zowel zijn Zeeuws gekleurde voornaam – Albart in plaats

Voor de verklaring van een aantal woorden werd een beroep gedaan op het Middelnederlandsch Woordenboek en het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Kennelijke drukfouten zijn met [>.] gecorrigeerd.

Beklag-Liet vande Joden en Smousen binnen
Amsterdam/over de malle Deuyten. Stem: Eylaes ick
mag my wel beklagen.

Ik hoorden in dees dagen/
Lest binnen Amsterdam/
Veel smoussen droevigh klagen/
Doen ik daer wandele[>n] quam/
5 Over de nieuwe duyte/
Om dat die komen uytte/
Sy maekte[>n] daer een[>n] groot misbaer/
De joden met malkaer/
Om dat de France duyten saen (=weldra)/
10 In holland niet voor goet en gaen/
Maer de Joden sijn bedrog/
En Smoussen Jan Om dat hy dan/
Nou niet meer schaggeren kan.

Want smousse[>n] daer eu [en] Jorden
(= onnozelaars)/

15 Die sijn van nu voortaan/
Door wisselt rijk geworden
In Holland wilt verstaen/
Door al de malle duyten/
Die hier niet meer en stuyten (=lett. op de grond
vallen)/

20 De plaetjes (= muntjes) teer/
Dogen niet meer/
Dat maekt een groot haertseer
Onder het Joods en Smous geslagt/
Om dat sulk gelt niet wort geagt/
25 Noch Spinnekop (= een vals duitje)/
Roomnisekop (= kleingeld, uit het H. Roomse Rijk)/
Die krijgen ook de schop.
Soo dat de malle duyten
Niet meer voor goed en gaen/
30 Om dat de Smousse guyten
Sulk gelt niet na son [sou] slaen/
Gelijk daer van sijn leven/
Wel eertijds is bedreven/
Van Jood gespruys (= spruiten, lieden)/
35 Die in haer huys/
Een valsche munt of kruys
Wel eertijds hebben na gaen slaen/
Vrienden het is een stout bestaen
En ook een snoo bedriegery/
40 Dat Joods gebroet/
En Smousse bloet/
Doet weynig Christenen goet.

En in Zeeland verheve[>n]/
Moet men ook absuluyt/
45 Wel dry pennigen geve[>n]/
In de plaets van een duyten/
Dat mijn selder weke (= teder gemoed, hart)/
De saeck doet stucke breke[>n] (= door dit feit
breekt)/

Als ik hoort aen/
50 Wat veer moet gaen/
Met deuyten zwaer gelaen/
So dat ik wel na dat ik mien (= terwijl ik vind dat ik)/

Mijn kost en drank wel zuur verdien/
Met schreeuwen roepen langs de straet/
55 Dat jan en griet
En schele Piet/
Sal koopen een nieu liet.
Zoo dat menig betalje (= ruzie)/
in holland is ontstaen/
60 Van verscheyde Caralje (= canaille)/
Door 't vegten schelden slaen/
Om al de quade duyten
In Steden en daer buyten/
Ook in tergou (= Gouda)/
65 Van man en vrouw/
Die daer braef kregen klouw (= hevig handgemeen
werden)/
Tot haerlem Leyden en den haeg/
Kregen de wijven lustig slaeg (= er flink van langs)/
En Maeslands sluyt/
70 Sonder abuys/
Lag ook een leelijk huys (= was er ook beroerd aan toe).

t'Enkuysen en te hooren/
Kreeg ook menigen vrou van haer man om de ooren/
om de quaduyteu[>n] nou/
75 Edam Munnikendam mede/
En Purmerent de stede/
En medenblik/
Ook van 's gelijk/
En ook op de Zeedijk
80 binnen de Stad van Amsterdam/
daer ik lestmael een klugt vernam
by eenen grutter wilt verstaen/
Jan Hagel veel/
Quamen om meel
85 Te koopen met krakeel.

De grutte[>r] met verlangen/
Wou voor zijn gort en meel
Geen quae duyten ontfangen/
Jan Hagel met krakeel
90 begon als de Krijgshelden/
De grutter uyt te schelden/
Zij krabde daer/
De grutter klaer
Trocke hem by het haer/
95 En goeyde hem met meel terstont
In bey sijn oogen neus en mont/
Hy sag 'er uyt gelijk een geest/
Doen sloegen sy/
De grut ten [r] vry/
100 Een dicke neus daer by.
Dees grutter was geslagen/
Dat hy alsoo ik mien/
In tijd van veertien dagen/
uyt d'ooge[>n] niet kon sien/
105 Die (= dat) quam van vegten smijten/
Van krabben en van bijten/
en door krakeel/
Door 't gort en meel/
Kreeg hij sijn part of deel/
110 De wijven namen hem soo beet
Dat hy van angst sijn broek bol scheet/
Hy riep loek loek/
Als een doo snoek/
Die regte schijte broek.
EYNDE.

van Albart – als ook zijn hartelijke sympathie voor de Zeeuwen. In het *Nieuw Lied op 't Veroveren van het Fort Sint Donaes* steekt hij die sympathie niet onder stoelen of banken en begint het lied met: 'Weest nu te zaam verblijdt gij vroomme Zeeuwen'.

Het idioom van Albart komt in een aantal rijmende regels overeen met dat van de dichter van het *Beklag-Liet*. Zo vindt men het laatste woord van het *Beklag-Liet* ook in *Het Lied op 't veroveren van het Fort Sint Donaes*. Daar lezen wij in de regels 27-31:

'Soo dat den Franschen Haen
met schant moest vluchten gaen,
En keek als een koekkoek
Dien Franse schijtebroek.'

Echter, men mag hier niet al te veel conclusies aan verbinden, omdat het soort rijmelaars, waartoe ook Albart moet gerekend worden, zich vaak van dezelfde rijmwoorden bediende. Als Zeeuws-vriendelijk zou men het 'Zee-land verheve' in regel 43 van het *Beklag-Liet* kunnen beschouwen. Dat intussen in het *Beklag-Liet* de 'dichter' als voorbeeld voor de verboden buitenlandse duiden in regel 9 de 'France duyten' noemt, behoorde in het licht van de oorlog tegen Frankrijk net zo tot de Nederlandse bon ton als de door Albart de Blauw in zijn lied van de verovering van het Fort Sint Donaes uitgedrukte afkeer van 'al die snoode boose Fransen' (regel 67).

Het *Beklag-Liet* lezende, krijgt men sterk de indruk dat de rijmelaar in de invoering van de nieuwe duit een aanleiding vond om publiekelijk zijn antipathie tegen de joodse sjacheraars (regel 13) en wisselaars (16) te uiten. Dit schotschrift bevestigt op frappante wijze de waarneming van Evenhuis (bd. III, p. 80), die in Amsterdam na 1700 een, met het buitenland vergeleken, gematigd antisemitisme ziet opkomen: 'Dan gaan de pamfletten spreken van de smous en de sjacheraar (...). Voor

1700 is daar echter geen sprake van, noch bij de dichters, noch bij de gewone man.'

Ter bevordering van de verspreiding van zijn lied, dat de auteur blijkbaar zelf, al roepend en schreeuwend langs de straat, moest proberen te slijten (regels 54-56) stopt hij er een aantal Hollandse steden in en voert hij tenslotte in het laatste gedeelte een grove klucht op de Amsterdamse Zee-dijk op, met in de droevige hoofdrol een grutter die weigert voor zijn gort en meel 'quae duyten' te accepteren. Hij wordt daarop door het janhagel, waaronder een aantal 'wijven' zodanig gemaltraiteerd dat hij van angst incontinentieverschijnselen vertoont.

Samen met het misbaar over de joodse wisselaars geeft de klucht een aardig idee van het niveau van een dergelijk paskwil. Onze auteur zal zich geheel hebben thuis gevoeld in het contemporaine gezelschap van genregnoten als Salomon van Rusting (1652-ca. 1712), Aernout van Overbeeke (1632-1674) en de Haarlemse wever Jan van Gijsen (1668-1722), om ons tot deze drie te beperken. Eerstgenoemde schreef in 'een kluchtige en burleske stijl' en door hem werd 'zonder geest en met kennelijk welbehagen de platste en vuilste taal gebezigd, die men zich kan denken'.⁴ De beide andere 'drekpoëten' (vgl. Pieter Langendijk, I, 337) noemt Schröder 'burleske schrijvers wier werk van literair standpunt bekeken vrijwel geheel waardeloos is'.⁵ Deze kwalificatie lijkt mij voor de auteur van het *Beklag-Liet* een juiste. Het lied heeft dan ook geen literaire waarde; men kan het wel als een mone-tair-historisch curiosum beschouwen.

Inhoud

In het eerste gedeelte maakt de rijmelende auteur zich vrolijk over de gevolgen die de invoering van de nieuwe duiden voor de joodse geldwisselaars in de Republiek zal hebben. In het tweede

gedeelte meldt hij de bezwaren van de burgers in een aantal Hollandse en West-Friese steden, waarna hij als 'finale' de kluchtige mishandeling van een Amsterdamse grutter op de Zeedijk door het plaatselijke janhagel schetst. Deze middenstander wenste, conform het plakkaat van 13 december 1701 tegen de 'quade duyten,' uitsluitend de nieuwe duiten te accepteren. Hoe het met de beklagenswaardige grutter afliep, vermeldt de historie niet. Vast staat wel dat de nieuwe duiten aan de verwachtingen van de Hollandse en West-Friese Staten beantwoordden. Zij werden tot 1780 geslagen en pas in de jaren 1820 vervangen door Nederlands kopergeld, geslagen in de Munt te Utrecht (Van Gelder 1980, p. 247 en p. 165). De in 1999 ingevoerde euro markeert de verder voortschrijdende ontwikkeling naar een grootschalig internationaal (mondiaal?) betaalmiddel, over welks realisatie de geldwisselaars ongetwijfeld een aanzienlijk luider geklaag zullen aanheffen dan in 1702 in het *Beklag-Liet vande Joden en Smousen binnen Amsterdam* werd vernomen. ■

NOTEN

- 1 VAN GELDER 1995.
- 2 VAN GELDER 1980, 152.
- 3 *Groot Placaet-Boeck* band IV, 679-682.
- 4 *Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur* bd. 8, 208-209; SCHRÖDER, 74.
- 5 SCHRÖDER, 79.

LITERATUUR

- G. VAN ALPHEN *Catalogus der pamfletten van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen 1542-1853 (niet voorkomende in de catalogi van Broekema, Knuttel, Petit, Van Someren, Tiele en Van der Wulp)* (Groningen 1944).
- J. BROEKEMA *Catalogus van de pamfletten, tractaten, enz. aanwezig in de Provinciale Bibliotheek van Zeeland. Eerste deel 1568-1795* (Middelburg 1892).
- R.B. EVENHUIS *Ook dat was Amsterdam. Deel I-V* (Amsterdam 1965-1978).
- H. ENNO VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht / Antwerpen 1980).
- H. ENNO VAN GELDER *Gedrukte muntplakaten. Catalogus van gedrukte muntplakaten vóór 1815 in de collecties van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en Het Nederlands Munt-*

- museum te Utrecht* (Leiden 1995).
- Groot Placaet-Boeck, Inhoudende de Placaten ende Ordonnantien van de Hoogh-Mog: Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, ende van de Ed: Groot Mog: Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Mitsgaders vande Ed: Mog: Heeren Staten van Zeelandt* (s-Gravenhage 1658-1770, Amsterdam 1795-1797).
- M.W. HUISKAMP, P.J. BOON en R.L.M.M. CAMPS *Catalogus van de pamfletten aanwezig in de Bibliotheek Arnhem* (Hilversum 1995).
- W.R.C. KNUTTTEL *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek* (s-Gravenhage 1889-1916).
- PIETER LANGENDIJK *De gedichten* (Amsterdam 1721-1760).
- E. VERWIJS en J. VERDAM *Middelnederlandsch Woordenboek* (s-Gravenhage 1884-1952).
- Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur* (Haarlem/Weesp en Antwerpen 1980-1984).
- L.D. PETIT *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Verzamelingen van de bibliotheek van Johannes Thysius en de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden* (s-Gravenhage 1882-1884, Leiden 1925-1934).
- J. POLAK-SUETENS *Inventaris Pamfletten Stadsarchief: Antwerpen 1520-1881* (Antwerpen 1983).
- M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos'. De muntproductie van de Republiek (1606-1795)* (Amsterdam 1998).
- D. PURMER en H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld (van) 1523 (tot) 1797* geslagen in de voormalige provincies, steden en beërlijkheden binnen het huidige Nederlandse grondgebied alsmede de gouden en zilveren afslagen (Vriezenveen 1996).
- H.P. SCHRÖDER *Parodieën in de Nederlandse Letterkunde* (Haarlem 1932).
- J.F. VAN SOMEREN *Pamfletten [in de Bibliotheek der Rijksuniversiteit Utrecht] niet voorkomende in afzonderlijke gedrukte catalogi der verzamelingen in andere openbare Nederlandsche Bibliotheken* (Utrecht 1915).
- A Catalogue of pamphlets relating to the United Netherlands: their history, commerce, wars at sea and on land on sale at Van Stockum's Antiquariaat* (Den Haag (z.j.)).
- P.A.TIELE *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Eerste afdeling. Verzameling van Frederik Muller te Amsterdam. Naar tijdsorde gerangschikt en beschreven (1500-1702)* (Amsterdam 1858-1861).
- M. DE VIES e.a. *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (s-Gravenhage-Leiden 1885-1998).
- J.K. VAN DER WULP *Catalogus van de tractaten, pamfletten, enz. over de geschiedenis van Nederland, aanwezig in de bibliotheek van Isaac Meulman (1500-1713)* (Amsterdam 1866-1888).
- W.C. ZIJLSTRA *Den Zeeusen Beesem. Catalogus van de Nederlandse pamfletten (alsmede de niet-Zeeuwse plakaten en ordonnantie) tot en met 1795, aanwezig in de Zeeuwse Bibliotheek* (Middelburg 1994).

Zilveren halve manen

Op 17 november 2000 is bij Sotheby's te Londen een verzameling penningen geveild. Hierbij bevond zich een gezaagde en gegraveerde zilveren halve maan met op de voorzijde de tekst 'LIEVER TURCKS ALS PAVS 1580' en op de keerzijde 'GHI STATEN VEST DIE PRINS GETROU'.¹ De penning toont aan beide zijden twee ineengevlochten handen.

Deze zijn kenmerkend voor de klassieke Geuzenpenningen waar ze een bedelnapje vasthouden.² Het zilveragehalte bedraagt ongeveer 900/1000. Behalve een dolfijntje (belastingkeur voor onge-waarborgd zilver, 1813-1953) ontbreken keuren.

Voor zover kon worden nagegaan bestaan er nog vier of vijf gezaagde en gegraveerde halve manen met deze tekst. Eén hiervan is gedateerd 1573, op twee staat het jaartal 1580. De andere exemplaren zijn ongedateerd.³ De meeste zilveren halve manen zijn gegoten en op de achterzijde staat 'EN DESPIT DE LA MESSE', wat het best kan worden geïnterpreteerd als 'Uit afkeer van de mis'.⁴ Er zijn geen gegoten exemplaren bekend met de tekst 'Ghi Staten ...'.

Het exemplaar gedateerd 1573 is vermeld in J. Dirks en bevond zich in de collectie Westhoff. In 1999 is dit exemplaar verkocht bij Laurens Schulman. Dirks vermeldt verder een zilver verguld exemplaar met het jaartal 1580, de tekst 'GHI STATEN...' en de naam Blaukerck van Dockum. Met betrekking tot de naam Van Dockum zijn geen gegevens gevonden. Onbekend is of dit exemplaar gegoten of gegraveerd is. Teylers Museum in Haarlem bezit een exemplaar gedateerd

1580. Dit stuk is waarschijnlijk afkomstig uit de collectie Stricker die op 11 november 1860 is geveild. De twee exemplaren zonder jaartal zijn in 1971 en 1999 door Laurens Schulman verkocht of geveild. Tot slot verkocht Laurens Schulman in 1971 een halve maan-penning zonder jaartal met de tekst 'GHI STATEN WEEST MALKANDER GETROV'.⁵

Oorsprong

Zilveren halve maan-penningen worden ook wel *Halve manen van Boisot* genoemd, omdat de zeelieden van de vloot onder bevel van Louis de Boisot, admiraal van Vlissingen en lt. admiraal van Zeeland, Holland en West-Friesland, ze aan hun hoeden droegen bij het ontzet van Leiden in 1574. Ze zijn echter voor de eerste keer in Antwerpen gedragen in 1566 door aanhangers van de Hervorming die de hagepreken van militante predikanten, waaronder Herman Modet, bijwoonden. Modet zou de leus 'Liever Turksch als Paapsch' hebben bedacht of in elk geval hebben verbreid. Als predikant van de Watergeuzen onder Boisot zou hij bij hen de halve manen, die elders in onbruik waren geraakt, hebben gereïntroduceerd.⁶

Watergeuzen

Oorspronkelijk opereerden de Watergeuzen als kapers met commissie-brieven van de Prins van Oranje. Omdat de Prins hen wegens geldgebrek niet als echte marine in dienst kon nemen, aanvaardden de meeste Watergeuzen zijn gezag niet, maar wel zijn kaperbrieven. Na de verovering van Den Briel op 1 april 1572 werden in

K.F. KERREBIJN

*Halve maan-penning,
Nederland, 1580,
zilver, 46,4 x 29 mm.*

juli van dat jaar alle op hen van toepassing zijnde kaperbrieven ingetrokken en hielden de Watergeuzen op te bestaan. Geleidelijk traden daarna veel geuzenkapiteins in dienst van de Staten van Holland of Zeeland waardoor het ongecontroleerde karakter van hun eenheden verdween. De schepen van de Watergeuzen kunnen, met de vloot van de Admiraliteit van Veere en de stedelijke oorlogsvloten uit de eerste jaren na 1572, als voorlopers van de vloot van de Republiek der Verenigde Provinciën worden beschouwd.⁷

'Liever Turks als Paapsch'

De tekst 'Liever Turksch als Paapsch' of ook wel 'Liever Turksch als Pavs(ch)' op de halve manen vindt volgens Swalve zijn oorsprong in het aanbod van de Turkse sultan Amurath III, die tijdens de Opstand eveneens in oorlog was met Filips II.⁸ Hij bood de Prins van Oranje zijn hulp aan, maar die wees de hulp af uit angst dat steun van een Islamitisch vorst bij de Hervormden niet in goede aarde zou vallen. Sommige opstandelingen waren echter zo tegen het Roomse geloof gekeerd, dat zij liever de hulp van de Turken wilden aanvaarden dan te worden overheerst door de Spanjaarden.

'Ghi staten vest die Prins getrou'

Het is de vraag of aan bovenstaande tekst op de halve maan uit 1573 en op de penningen uit 1580 speciale betekenis kan worden gehecht in relatie tot

deze jaartallen. Hoewel deze vraag niet met zekerheid is te beantwoorden kunnen wel enkele veronderstellingen worden gemaakt.

1573

De periode 1573-1575 was cruciaal voor het voortbestaan van de Opstand. In 1572 erkenden de Staten van Holland en de Staten van Zeeland Oranje als wettige stadhouder. Er waren echter vaak spanningen over wederzijdse bevoegdheden tussen Oranje en de Staten, en de Prins dreigde verschillende malen zijn ambt te zullen neerleggen.⁹ De val van Haarlem in juli 1573 betekende een ernstige strategische verzwakking voor de opstandelingen. Indien ook de in oktober 1573 begonnen belegering van Leiden, waarbij in de eerste fase een groot deel van het platteland van Zuid-Holland was bezet, succesvol voor de Spanjaarden zou zijn geweest, zou de Opstand als geheel wellicht zijn mislukt.¹⁰ De belegering van het Spaanse garnizoen in Middelburg begon in 1572 en duurde tot begin 1574 voordat de overwinning werd behaald. In november 1573 werd Alva vervangen door de nieuwe landvoogd Luis de Requesens. Hij kreeg de opdracht soepeler te zijn tegenover de opstandige steden die zich wilden overgeven en concessies te doen aan de bevolking van de gewesten die in Spaanse handen waren gekomen. Reden genoeg voor de opstandelingen om door middel van een draagteken in 1573 uiting te geven aan hun steun voor de Prins van Oranje en de Staten te waarschuwen hem niet tegen te werken.

1580

In juni 1580 vaardigde de Spaanse koning de ban uit over Willem van Oranje. Hij werd vogelvrij verklaard en voor wie hem vermoordde, werd een beloning uitgelooft. De Prins stelde een verdedigingsgeschift op tegen deze

ban en vroeg om bescherming en steun van de Staten-Generaal.¹¹ Het is begrijpelijk dat de opstandelingen ook toen hun afhankelijkheid aan de Prins wilden betuigen. Hoe dan ook is de tekst op de achterzijde op te vatten als steunbetuiging aan Oranje in cruciale perioden tijdens de Opstand. ■

Met dank aan mevrouw C.J.M. Schulman- Ruhé en drs A.J. van der Peet, Instituut voor Maritieme Historie, voor het beschikbaar stellen van gegevens.

NOTEN

- 1 Coins, medals, decorations and banknotes, Catalogus, Sotheby's London, 16 en 17 november 2000; J.W.FREDERIKS Dutch Silver II nr. 396. De vermelding *Batch of the soldiers of Bossu* is onjuist. Bossu moet Boisot zijn. De Graaf van Bossu was in 1567 door Alva aangesteld als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht in plaats van de Prins van Oranje.
- 2 G. VAN DER MEER *De Beeldenaar* 4 (1980) 91-95.

- 3 J. DIRKS *Penningkundig Repertorium* I 9.
- 4 GERARD VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche Historipenningen I* ('s Graavenhaage 1723) 191-192.
- 5 Persoonlijke mededeling van mevrouw C.J.M. Schulman-Ruhé.
- 6 M. DE MAN *De oorsprong der zilveren Manen Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 5 (1897) 22-25; A.J.VAN DER AA *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (Haarlem 1852) 276-278.
- 7 J.C.A. DE MEY *De Watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572 Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde* (Amsterdam/Londen 1972).
- 8 E.B. SWALUE *De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje Algemeen Letterlievend Maandschrift* 31 Nieuwe series 3 (1847) 52-53.
- 9 J.W. KOOPMANS *De Staten van Holland en de Opstand* (Groningen 1990) 119-134.
- 10 JONATHAN I. ISRAEL *De Republiek 1477-1806* (Franeker 1995) hoofdstuk 10.
- 11 N. JAPIKSE *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609* ('s-Gravenhage, 1918) derde deel (1580-1582), 152-154.

MUNTHANDEL G. HENZEN

- ~ Antieke Munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
- ~ Nederlandse Munten (600 - heden)
- ~ Buitenlandse Munten (600 - heden)
- ~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijksse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Schetstekeningen van J.C. Wienecke uit 1941

A.A.J. SCHEFFERS
L.M.J. BOEGHEIM

De Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum heeft opnieuw de hand weten te leggen op enige unieke numismatische objecten. Ditmaal wist zij drie ontwerpschetsen voor een nieuw muntstuk van 1 en van 10 cent van de hand van de bekende graveur en medailleur Johan Cornelis Wienecke (1872-1945) te verwerven.

De schetstekeningen werden in 1941 vervaardigd op verzoek van de toenmalige muntmeester dr. W.J. van Heteren.

Ze waren bedoeld voor een muntserie, die op last van de Duitse bezetter de bronzen en zilveren pasmunt moest vervangen. Het brons was voor de bezetter vooral van belang voor de oorlogvoering. De zilveren munten met de beeldenaar van Koningin Wilhelmina moesten worden ingeleverd, omdat de vorstin zich in juli 1941 na de Duitse inval in Rusland in lovende bewoordingen over de Sovjet Unie had uitgesproken.

De drie schetstekeningen kwamen in 1995 voor het eerst op de markt. Ze konden toen op een veiling net niet door Het Nederlands Muntmuseum worden aangekocht. Wel wist het museum de tekeningen in bruikleen te krijgen voor de tentoonstelling *De Munt in de Tweede Wereldoorlog*.

Uit onderzoek is gebleken dat de schetstekeningen werden aangetroffen in een partij oud papier die bestond uit exemplaren van het weekblad *Storm-SS*, waarbij ook brieven van J.H. Feldmeijer, voorman van de Nederlandse SS, aan Nico de Haas, hoofdredacteur van dit weekblad. Het was De Haas, die op last

foto's: HNM

van Rost van Tonningen de ontwerp-tekeningen voor het zinken oorlogsgeld heeft gemaakt. Het pand in Amsterdam, waar de partij oud papier vandaan kwam, was gedurende de oorlog waarschijnlijk een tijd lang in gebruik als voorlichtingscentrum van de SS.

De Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum is sinds kort in het bezit van een collectie penningen van de hand van Wienecke en wil zich gaan inzetten voor een inventarisatie van het complete oeuvre van deze

stempelsnijder van 's Rijks Munt, die een belangrijk stempel heeft gedrukt op de medaillekunst in de eerste helft van de 20ste eeuw. De aanschaf van de drie schetstekeningen sluit goed aan bij dit beleid.

Bij een geschikte gelegenheid zullen de schetstekeningen tentoongesteld worden in Het Nederlands Muntmuseum. Zij zullen zeker worden opgenomen als illustratie in het boek *De muntslag ten tijde van Koningin Wilhelmina*. ■

EEN WAARBORG LAKSTEMPEL

De Nederlandsche Muntenveiling verkocht 18 april 2001 een aantal penningen, waaraan een stukje papier met een lakstempel hing (kavels 696-698). De ovale lakstempels tonen het rijkswapen en het omschrift 'KANTOOR VAN WAARBORG AMSTERDAM'. Jan van Pelt, hoofd opsporing van WaarborgHolland, zond *De Beeldenaar* het wetsartikel uit de *Waarborgwet 1852* waarin dit zegel voor het eerst wordt genoemd:

12. Werken, welke niet zonder gevaar van beschadiging gestempeld kunnen worden, mogen door de ambtenaren van het kantoor van waarborg, waar het onderzoek plaats heeft, van de stempeling worden vrijgesteld.

In zoodanig geval wordt aan die werken, met het zegel van het kantoor van waarborg, een schriftelijk bewijs gehecht, hetwelk eene naauwkeurige omschrijving van dezelve, met aanwijzing van den werkmeester, inhoudt.

Vóór de uitreiking van dat bewijs moet de belasting voldaan zijn, en daarvan op het stuk aanteekening gehouden worden.

Het wetsartikel in deze vorm is afgeschaft met de *Waarborgwet 1986*.

Muntmelange

BOUKE JAN VAN
DER VEEN

EEN NIEUW TYPE DUIT VOOR ANHOLT

De duiten van de heerlijkheid (stad) Anholt zijn geslagen onder de laatste heer uit het huis van Bronkhorst, Dierik III (1582-1649) en mogelijk in de vrij korte periode 1616-1622, maar in ieder geval vóór 1637 toen Anholt in handen kwam van Leopold Philip Carl, Vorst von Salm. Tot nu toe waren er van Anholt twee hoofdtypen duiten bekend. Het eerste type toont op de voorzijde het versierde en gekroonde wapenschild met een ongewapende, klimmende leeuw (van Bronkhorst) naar links. Op de keerzijde vinden we de tweeregelige tekst CVS / ANH (geslagen te Anholt, of is het CVS hier bedoeld als afkorting voor Civitas,

*Duit, Anholt, gevonden in Sluis (Zeeland), koper, 1,35 gram, 21 mm.
foto: KPK*

'stad?') in een bladerkrans. Van dit type zijn er ook exemplaren bekend met de leeuw in het wapenschild – per vergissing? – naar rechts. Het tweede type heeft een gelijke voorzijde maar op de keerzijde staat de stadsnaam in drie regels vermeld CI / VTAS / ANH (stad Anholt). De duiten van Anholt zijn, ook na de uitvinding van de metaaldector, relatief schaars. Van beide typen zijn er 'slechts' enkele tientallen bekend. Dit is weinig ten opzichte van de duizenden reguliere duiten van de Republiek. In 2000 werd bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een duit van Anholt gemeld, gevonden in het Zeeuwse Sluis, die nu het verrassende derde type vormt: 'Nieuw, Anholt nu ook in vier regels!' Op de voorzijde vinden we weer het bekende wapenschild, maar nu op de keerzijde de nu niet afgekorte stadsnaam in vier regels CI / VTAS / ANHO / LT (stad Anholt) in een bladerkrans. Is het nu nog wachten op een éénregelige duit? ■

L.M.J. BOEGHEIM

EEN ZILVEREN MUNT VAN ZUID-SUMATRA IN 1949?

In de *Nieuwe Courant* van vrijdag 14 oktober 1949 stond het volgende bericht:

'Gani introduceert republikeins zilvergeld.

A.K. Gani, thans republikeins militair gouverneur van Zuid-Sumatra, is te Batavia aangekomen om rapport uit te brengen omtrent de toestand in zijn ressort.

Hij toonde aan journalisten een zilverstuk dat hij 'stabilisatiegeld' noemde. Het vertoont aan de ene zijde een stierenfiguur en aan de andere zijde een deel van de tekst der vrijheidsproclamatie. Gani deelde mede dat dit zilvergeld sedert 17 augustus in Zuid-Sumatra is. De munt, die een gehalte heeft van 960/1000 wordt in het guerillagebied van Zuid-Sumatra geslagen.'

De thesaurier-generaal van het ministerie van Financiën, drs W. Koster, stelde

dit bericht op 17 oktober 1949 in handen van 's Rijks Muntmeester, dr J.W.A. van Hengel, ter kennisneming.

Op zijn beurt legde Van Hengel het bericht op 19 oktober 1949 per lucht-post voor aan de secretaris van Staat van Financiën te Batavia.¹ Hij verzocht te berichten in hoeverre de inhoud juist was en in het bevestigende geval om nadere bijzonderheden zo mogelijk onder bijvoeging van enkele exemplaren van het muntstuk.

Het Departement van Financiën te Batavia antwoordde begin december 1949 dat volgens de ingewonnen inlichtingen dit Republikeins stabilisatiegeld in Havana was aangemaakt en aldaar nog berustte.²

Er zouden slechts enkele exemplaren in het bezit zijn van Republikeinse autoriteiten in Zuid-Sumatra. Het was dan ook niet mogelijk specimina van dit muntstuk te bemachtigen.

Op 27 december 1949 volgde de soevereiniteitsoverdracht. Van een zilveren munt voor Zuid-Sumatra werd nooit meer iets vernomen. ■

NOTEN

1 Archief 's Rijks Munt 1909-1994 inv. 177 – brief nr. 3449AZ, 19 oktober 1949.

2 Ibidem, brief nr. 235974, 8 december 1949.

Muntmelange

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur B.J. van der Veen, p/a Het Koninklijk Penningkabinet, Postbus 11028, 2301 EA Leiden.

RECTIFICATIE

Bij het artikel *Een onbekende munt van de heerlijkheid Anholt* door Arie van Herwijnen, verschenen in *De Beeldenaar* 25 (2001) 90-91 zijn de foto's van het onbekende Anholtse muntje nogal verminkt overgekomen en daarom worden ze hier nogmaals afgedrukt. Het betrof waarschijnlijk een kwart groot voor Anholt op naam van Gijsbert I (1408-1432), met op de voorzijde een helm met helmboos en het opschrift + GISEBT. DE. BATENB' en op de keerzijde een kort kruis met in de kwadranten A – N – O – L en het opschrift + MONETA. NOVA. DE. AENOL. ■

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Kwart groot (?), Anholt op naam van Gijsbert I (1408-1432), zilver, 0,49 gram, 17 mm. foto: KPK

Penningnieuws

CHRISTIEN NIJLAND

Portretpenning 80 jaar jong, 1994

brons 70 x 70 mm.

Vz.: Hoofdvorm vierkant vlak, gelaat naar rechts gewend. Alpino steekt voor een groot deel buiten het vierkant uit. De blik is naar voren gericht, maar lijkt tegelijk de maker van de penning in het oog te houden. De gelijkenis is goed getroffen.

Kz.: De geportretteerde hield zich jarenlang bezig met stamboom-onderzoek. Daarom werd een boom als symbool voor de keerzijde gekozen. Het bladerdak bleek goed bij de vorm van de alpino te passen. Links verticaal de naam van de geportretteerde. Onder horizontaal de datum van haar tachtigste verjaardag.

De rubriek Penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bijdragen met foto's kunnen zij sturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Jannes Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam. Gelieve te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

BARBARA DE CLERCQ

Lori (2000).

Brons, Ø 70 mm.

Vz.: De lori (een Zuid-Amerikaans
nachtdier) beweegt zich in de nacht
behoedzaam door het gebladerte.

Kz.: Ogen in de nacht.

Zeebond (2000).

Brons, Ø 55 mm.

Vz.: Snuit van de zeehond.

Kz.: Deel van zijn lijf met zwemvin.

Boekbesprekingen

HENK
GROENENDIJK

A.J. LANSSEN EN L.T. WELLS JR *Plantage-, handels- en mijngeld van Nederlands-Indië* (*Plantation-, merchant-, and mining money of the Netherlands East Indies*) (Mevius Numisbooks International 2001 (2de ed.)). ISBN 90-70067-16-1, 230 blz., gebonden, 26,5 x 21,5 cm., met varianten, historische informatie, kaarten, prijsindicaties, concordantie met Scholten, Saran Singh, Van der Chijs en Pridmore, woordenlijst Engels, Duits en Bahasa Indonesia. f 125,00 / € 56,70.

In 1992 publiceerde A.J. Lansen in eigen beheer een inventarisatie van ondernemingsgeld van Nederlands Oost-Indië, Malakka en (Brits) Noord-Borneo. Dit boek bevatte een opsomming van de tokens die de auteur bekend waren. L.T. Wells publiceerde in 1989 een overzicht van de *Plantation, Merchant and Mining tokens of the Netherlands East Indies*. Dit overzicht dat alleen in manuscriptvorm beschikbaar was, bevatte ook de resultaten van een uitgebreid historisch onderzoek naar gegevens over het gebruik van de tokens en informatie over de ondernemingen en de personen die verantwoordelijk waren voor de uitgifte ervan. In de tweede editie van *Plantage-, Handels- en Mijngeld van Nederlands-Indië* is de informatie van beide auteurs samengevoegd waardoor nu ook de resultaten van het onderzoek van Wells voor een brede groep van geïnteresseerden beschikbaar is.

De Engelstalige tekst in het manuscript van Wells is vertaald in het Nederlands. De vertaling is echter niet overal correct, zo wordt bijvoorbeeld 'silver bullion coin' vertaald met

'ongemunt zilver'. Hierdoor zijn in de tekst een aantal moeilijk begrijpbare passages terecht gekomen. Nieuw in deze tweede editie zijn enkele overzichten met onder andere data met betrekking tot de geschiedenis van de *Deli Maatschappij*, tabaksproductie, ondernemingen en hun eigenaren, en de Koolie-ordonnantien uit 1889. Dit laatste geeft een aardig inzicht in de toenmalige arbeidsverhoudingen. Achter in het boek zijn zes landkaarten opgenomen waarop de locatie van de ondernemingen is aangegeven.

Het eigenlijke catalogusdeel begint op pagina 65 met een beschrijving van het Nederlands-Indisch plantagegeld. Van elke onderneming is een kort overzicht opgenomen met gegevens over locatie, grootte, productie, eigenaren en de periode waarin de tokens uitgegeven zijn. Voor elke onderneming is minimaal één token door een bijzonder duidelijke foto afgebeeld (in een enkel geval een tekening). Helaas is niet aangegeven welk nummer uit de catalogus afgebeeld is. Na een korte beschrijving volgt een opsomming van de tokens die voor die onderneming bekend zijn. Voor elk token worden denominatie, materiaal en afmetingen vermeld. Bij de volgnummers wordt soms met een a- en b-nummer gewerkt als alleen het materiaal verschilt, als de afmetingen gering verschillen of voor tokens die met en zonder gat voorkomen. Systematisch is dit echter niet gedaan. Verwarrend is verder dat tokens waarvan de auteurs vermelden dat deze hoogst waarschijnlijk in de literatuur onjuist vermeld zijn, wél met een eigen nummer in de opsomming zijn opgenomen.

In de beschrijvingen wordt een grote variatie aan metalen gebruikt: geelkoper, roodkoper, brons, nikkel, cupro-nikkel, tin, zilver, blik, wit metaal, aluminium, vertind ijzer, nikkel/zink. De auteurs schrijven hierover: 'de verschillende metalen gebruikt voor het plantagegeld zijn bijzonder verwarrend'. Deze verwarring wordt veroorzaakt doordat beschrijvingen uit de literatuur zonder meer overgenomen zijn en omdat niet kritisch met aanduidingen van de verschillende metalen is omgegaan. Zo is witmetaal een niet erg specifieke aanduiding die in oude catalogi gebruikt wordt om onder andere legeringen van tin aan te duiden waarvan goedkope strooi- en andere penningen gemaakt zijn. Met blik wordt meestal vertind ijzer bedoeld. Nikkel is, in de tijd dat de tokens gedateerd worden, een ongebruikelijk muntmateriaal. Alleen in Zwitserland werden vanaf 1881 nikkelen munten vervaardigd. Koper-nikkel – de auteurs gebruiken cupro-nikkel – is wel een gebruikelijk materiaal. Nikkel en koper-nikkel zijn overigens gemakkelijk van elkaar te onderscheiden, omdat nikkel wel door een magneet wordt aangetrokken en koper-nikkel niet. Met nikkel-zink, dat door Scholten (*De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951)) genoemd wordt, wordt mogelijk nieuw-zilver bedoeld. Dit is een legering van koper met nikkel en zink die waarschijnlijk ook toegepast is. Ook koper is in de beschreven periode een ongebruikelijk materiaal. Brons, een legering van koper met een paar procent tin, visueel nauwelijks te onderscheiden van koper, ligt meer voor de hand. Verder moet bedacht worden dat de kleur van de tokens door de wijze van bewaren sterk kan veranderen. Van zilver is algemeen bekend dat het na verloop van tijd zwart wordt. Ook bijvoorbeeld geelkoper (messing), dat langere tijd in de grond bewaard is,

kan een donkerrode kleur krijgen zodat het lijkt alsof het om koper of brons gaat. De lijst van de tokens zou veel aan belang gewonnen hebben als de auteurs zouden hebben aangegeven welke ze zelf gezien hebben of in welke collectie ze aanwezig zijn. Nu is het voor de lezer niet te beoordelen of een vermeld stuk werkelijk bestaat of dat het berust op een onjuiste beschrijving van het gebruikte metaal.

In het tweede deel van de catalogus zijn de mijnbouwtokens van Banka en Sambas vermeld (overgenomen uit Netscher en van der Chijs *De Munten van Nederlandsch Indië beschreven en afgebeeld* (Batavia 1863)), evenals het bamboegeld dat beter in het eerste deel zou passen. Verder zijn enkele tokens vermeld met het discutabele argument: 'afkomstig uit een partij plantagegeld of aangekocht in Indonesië'. Deze tokens, de identificatiepenningen van de Postspaarbank in Nederlandsch-Indië en de penning van C.P.K. Winckel hebben geen relatie met het onderwerp, ze hadden beter weggelaten kunnen worden. Evenals de drie tokens die vermeld zijn in het hoofdstuk 'ten onrechte aan Nederlansch-Indië toegeschreven plantagegeld'.

In het laatste, additionele deel worden de tokens van Brits Noord-Borneo beschreven. Deze tokens zijn ook beschreven in de catalogus van Saran Singh *The coins of Malaysia Singapore and Brunei 1400-1986*. De auteurs nemen ook tokens op waarvan Saran Singh vermeldt dat ze niet teruggevonden zijn en hoogstwaarschijnlijk berusten op een onjuiste vermelding in de literatuur. Ook zijn vele tokens opgenomen die niet door Saran Singh genoemd worden. Veelal betreft het – twijfelachtige – varianten in samenstelling.

Na het overzicht met prijs-indicaties (in euro) voor de kwaliteiten ZFR of Pr/FDC volgt een overzicht van maten, lonen, prijzen en wisselkoersen, en een lijst met papiergegelduitgiftes van

plantages. Ook is een overzicht met vervalsingen van plantage-tokens opgenomen, verwarrend geplaatst naast een van de twee extra platen met afbeeldingen van echte exemplaren. Een beknopte alfabetische index is, tamelijk onlogisch, op pagina 62 tot en met 64 opgenomen.

Gezien de veelheid aan achtergrondgegevens en de goede kwaliteit van de illustraties, is dit echt een onmisbaar

boek voor degenen die serieus in plantagetokens geïnteresseerd zijn. Het catalogusdeel is echter weinig systematisch. Het is jammer dat de auteurs vele nummers opgenomen hebben op basis van hoogst waarschijnlijk onjuiste vermeldingen en dat ze ook niet aangeven of zij de tokens zelf hebben gezien. Enige terughoudendheid bij het opnemen van vermeldingen had het boek aanzienlijk kunnen verbeteren. ■

J.C. VAN DER WIS

DIRK JAN HENSTRA *The evolution of the money standard in medieval Frisia; A treatise on the history of the systems of money account in the former Frisia (c.600-c.1500)*. Verloren Uitgeverij, Larenseweg 123, 1221 CL Hilversum. ISBN 90-367-1202-5, 460 blz., f 70,52.

Op 3 april 2000 verdedigde dr D.J. Henstra met succes zijn proefschrift dat, naar wat hijzelf noemt, een studie is naar de geschiedenis van een alledaags fenomeen – het gebruik van geld als waardemeter – in een ongewone context: het middeleeuwse Frisia. Hieronder verstaat Henstra de samenleving aan een bepaald deel van de Noordzeekust gedurende de Middeleeuwen (ca. 600-ca. 1500), dat in die periode sterk aan verandering onderhevig was. Aanvankelijk lag Frisia ruwweg tussen Schelde (in feite het Zwin) en Wezer, vanaf ca. 850 tussen Oude Rijn en Wezer, vanaf ca. 1000 tussen Kennemerland en Wezer en vanaf ca. 1300 tussen Zuiderzee en Wezer. Rond 1500 kwam aan dit Frisia een einde doordat het geheel uiteenviel in andere staatkundige eenheden.

Het onderwerp van Henstra's studie is de functie van het geld als economisch communicatiemiddel dat alom wordt gehanteerd en de mensen over de gehele wereld in hun economisch verkeer verbindt of met andere

woorden: de functie van het geld als algemeen aanvaarde rekeneenheid.

Het gebruik van rekengeld in een samenleving impliceert het hanteren van gemeenschappelijke gedragsregels voor de waardering van goederen en diensten in het economisch verkeer. Een samenhangend geheel van dergelijke gedragsregels, een economische institutie, wordt niet door de overheid ontworpen en ingesteld, maar evolueert spontaan uit de behoeften van de samenleving. Wel kan de overheid zich met een dergelijke institutie gaan bemoeien en deze wettelijk verankeren en zelfs verder ontwikkelen zoals vandaag de dag met de euro gebeurt.

De keuze voor Frisia als onderzoekgebied vloeide voort uit het feit, dat het gebied, op een korte periode van Karolingische heerschappij na, gedurende de gehele Middeleeuwen nagenoeg zonder centraal bestuur is geweest. Daardoor werd het geldwezen er niet centraal gestuurd en had de spontane maatschappelijke ontwikkeling van het rekengeldstelsel meestal vrij spel. Omdat gegevens ontbreken, waaruit de koopkrachtontwikkeling in middeleeuws Frisia zou kunnen worden afgeleid, was Henstra gedwongen zijn onderzoek te richten op de ontwikkeling van het zilverequivalent van de rekeneenheid, die, zo veronderstelde hij, wel in een bepaalde verhouding tot de

standaardmunt moest staan. De rode draad die door de studie loopt, is de maatschappelijke keuze van een standaardmunt in de spontane evolutie van het rekengeldstelsel. Voor die keuze zijn in beginsel vier mogelijkheden:

- een munt, die zowel in omloop als in productie is;
- een munt die nog wel in omloop is, maar niet meer wordt geproduceerd;
- een munt die niet meer in omloop is en ook niet meer wordt geproduceerd;
- een munt die niet meer in omloop is, maar die (elders) nog wel wordt geproduceerd.

Van alle vier mogelijkheden werden in het middeleeuwse Frisia voorbeelden gevonden.

In de zevende eeuw ontwikkelde zich in Frisia een bloeiende transitohandel, waarin gebruik werd gemaakt van algemeen herkenbare en aanvaardbare betaalmiddelen. Het gebied groeide uit tot een van de eerste geldeconomieën in West-Europa. Volgens Henstra moet de gehanteerde munt in de zogeheten Noordzee-economie welhaast een dominante geldstandaard zijn geweest. Henstra's studie volgt op basis van hun zilverequivalent de gehanteerde standaardmunten vanaf de zevende eeuw tot aan 1498, toen de hertog van Saksen door de Rooms-Duits keizer tot potestaat van Frisia werd benoemd. Een gebeurtenis die uiteindelijk leidde tot de invoering van en aanpassing aan het geldregime van de Nederlanden. Met name de geschiedenis van het Groninger rekengeld heeft daarbij bijzondere aandacht gekregen.

Voor de reconstructie van de geschiedenis van het rekengeld in middeleeuws Frisia heeft Henstra een raamwerk opgericht, dat de causale verbanden beschrijft die de evolutie van een geldstandaard bewerkstelligen. Het is geïnspireerd op en ontleend aan de thans nog in ontwikkeling zijnde

institutionele economische theorie en gaat uit van de gedachte, dat de geldstandaard de grondslag is van een rekengeldstelsel dat als communicatiemiddel efficiënt moet zijn. De evolutie van de geldstandaard wordt verklaard uit de veranderingen van de omstandigheden die een bepaalde standaard tot de meest ideale maakten en uit de maatschappelijke reacties daarop.

Een belangrijk hulpmiddel voor de historische reconstructie van het rekengeldstelsel in de studie is de zogenoemde weergeldhypothese. Weergeld is het geld dat aan de erfgenamen van een gedode persoon werd aangeboden door de dader en diens familie om een verzoening tot stand te brengen en een vete te voorkomen. Het was een symbolisch bedrag, dat bepaald was door hetgeen eer en stand sinds onheuglijke tijden vereisten. De weergeldhypothese gaat ervan uit, dat het goud- of zilverequivalent van het weergeld in het verleden was vastgelegd en voorgoed leidraad bleef. Hoewel weergeld ook een maatschappelijke institutie was die aan evolutie onderhevig was, bleef de kern, de hoeveelheid zilver waarmee het werd betaald, constant. Met behulp van de hypothese en rekening houdend met de verdere context waarin de weergeldbedragen voorkomen, kon over een periode van ca. 900 jaren uit de nominale grootte van die bedragen het zilverequivalent van een geldeenheid worden benaderd en daarmee het zilverequivalent van de geldstandaard.

De belangrijkste conclusies van het onderzoek betreffen vier wisselingen in het rekengeldstelsel:

- ca. 700, overgang van het stelsel van de gouden solidus op een stelsel met een dubbele standaard dat mede gebaseerd was op de zilveren Anglo-Friese penning;
- na ca. 794/795, vervanging van de Anglo-Friese penning door de zware Karolingische penning of mogelijk de lichtere imitaties daarvan die na

- ca. 1000 als standaard hun voortzetting vinden in de Oud-Friese penning;
- ca. 1250, vervanging van het Oud-Friese stelsel door een stelsel dat gebaseerd is op de Engelse sterling;
- veertiende eeuw, vervanging in de meeste delen – maar niet alle – van het stelsel van de Engelse sterling door een lokaal stelsel.

Het zilverequivalent van de standaardmunten waarop de rekeneenheid was gebaseerd, vertoonde per stelsel een daling van enkele decigrammen per eeuw. De daling was over het algemeen regelmatig, maar Henstra constateerde ook versnellingen en lokale verschillen.

De promovendus concludeert, dat op basis van zijn studie numismatisch onderzoek naar de oorzaken van wat hij de 'normale waardedaling' van

standaardmunten noemt, gestimuleerd zou kunnen worden, aangezien men veelal volstaat muntverslechtering toe te schrijven aan de mate van overheidsbeheersing van de munt. Omdat daarover nogal wat onduidelijkheden werden aangetroffen, zou de identificatie van 13de/14de-eeuwse Friese sterlingen, en penningen van Ostringen, en van 14de/15de-eeuwse penningen van Leeuwarden aanleiding kunnen geven tot nader numismatisch onderzoek. Uit zijn conclusies mogen we opmaken dat de econoom en historicus Henstra voor die onderzoeken numismatisch specialisme nodig acht. Het is duidelijk dat zijn studie, met al datgene wat hij heeft blootgelegd en aangedragen, daarvoor een uitstekend uitgangspunt is. ■

JANJAAP LUIJT ANNELIES KREKEL-AALBERSE *Carel J.A. Begeer 1883-1956* (Waanders Uitgevers Zwolle. 2001). ISBN 90-400-9511-6, paperback, 136 pagina's, 137 afbeeldingen. f 49,50.

In de reeks 'Monografieën van het Drents Museum over kunstenaars uit het tijdperk rond 1900' verscheen het negentiende deel, dat handelt over ontwerper en zilversmid Carel J.A. Begeer. Een boek dat uitgebreid stilstaat bij de kwaliteiten van een man die zowel op artistiek als op organisatorisch vlak zijn sporen had verdiend.

Wie spreekt over Nederlands zilver en penningen uit de twintigste eeuw kan niet om de naam Begeer heen. Het was Carel J. Begeer die in de tweede helft van de negentiende eeuw de Utrechtse Fabriek van Zilverwerken kocht en er de leiding nam. Na het overlijden van Carel trouwde zijn weduwe met haar zwager Anthonie Begeer die vanaf dat moment de

leiding binnen het bedrijf had. Na een hoogopgelopen ruzie met zijn stiefvader begon Cornelis L.J. Begeer een eigen zilverfabriek en nam zijn halfbroer Carel J.A. Begeer de leiding over het bedrijf.

Carel Begeer bouwde de fabriek uit tot de grootste van Nederland. Niet alleen organisatorisch wist Carel het bedrijf naar grote hoogte te brengen, maar ook op artistiek gebied. Onder zijn leiding startte het bedrijf een atelier voor nieuwe vormgeving, waar toonaangevende ontwerpers en kunstenaars ontwerpen maakten. De bekendsten onder hen waren J. Eisenloeffel, C. van de Hoef, H. Ellens en G.H. Lantman en E. Wichman.

Het eerste deel van het boek geeft een levensbeschrijving van de fabrikant Carel Begeer. Dit deel vertelt het hectische leven van de kunstenaar, maar kan ook gelezen worden als de bedrijfs-geschiedenis van de fabriek die hij leidde. Het tweede deel gaat dieper in

op Carels rol als kunstenaar en ontwerper. Het staat uitgebreid stil bij de ontwerpen. Het zwaartepunt ligt daarbij op het zilverwerk en de artistieke kwaliteiten. In het hele boek komt maar

één bladzijde voor met penningen en dat is wel erg weinig voor een fabrikant die zoveel voor de Nederlandse penningkunst heeft betekend. ■

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE,
BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

GROOT ASSORTIMENT:

- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☎ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSdag T/M ZATERdag VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Verenigingsnieuws

Inschrijfpennig 2001

Leden van de VPK kunnen nog tot 1 augustus 2001 de inschrijfpennig 2001 *Nie erblickst du mich da wo ich dich sehe* ontworpen door Ted Noten bestellen door overmaking van f 180,- (inclusief verzendkosten) op Postbank nr. 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpennig 2001'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Na 1 augustus 2001 wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld. Een beschrijving met afbeelding van deze penning in *De Beeldenaar* 25 (2001) 106-107.

Jaarpennig 2001

De jaarpennig 2001 *Spinoza* ontworpen door Eric Claus is in bewerking.

Tentoonstelling

Tentoonstelling *Beelden van formaat 75 jaar Vereniging voor Penningkunst* is tot en met 30 september 2001 te zien in Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven (zie bij Tentoonstellingen).

Boek

'Handzame sculptuur. De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst' door Louk Tilanus is verkrijgbaar via de boekhandel. Uitgeverij Waanders Uitgevers te Zwolle (ISBN 90 400 9265 6) f 69,50. ■

Munthandel
"Hekra"

L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: *Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.*

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail genootschap@hetnet.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap,
Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretaris (informatie over lidmaatschap,
adreswijzigingen, opzeggingen en
penningbestellingen):
mw M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail vpk@xs4all.nl
<http://www.xs4all.nl/~vpk>
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor
Penningkunst

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE
KRINGEN
Redactie/ secretariaat: Gruttostraat 3
3154 CB Maassluis
tel. 010-5914709

Tentoonstellingen

ONDERSCHIEDINGEN UIT DE HELE WERELD

Het Marechausseemuseum in Buren laat dit seizoen een bijzondere verzameling onderscheidingen uit de hele wereld zien. De tentoonstelling toont een deel van de collectie van Joop Burger. Zijn collectie bestaat uit door de eeuwen uitgereikte onderscheidingen, gedragen door militairen en niet-militairen. De onderscheidingen vormen een treffende schakel met de vaste opstelling van dit museum. Het is voor het eerst dat een zo groot deel van Burgers verzameling in één expositie is tentoongesteld. Tot 1 november 2001 in het Marechausseemuseum, Weeshuiswal 9, Buren (0344-571256); geopend di.-vr. 10-16.30 uur, za.-zo. 13.30-17 uur.

ZOMERTENTOONSTELLING

Deze zomer vindt in de tentoonstellingsruimte 'Achter de zuilen' in Bloemendaal een verkoopexpositie plaats met penningen en kleinplastiek van Eric Claus, Frank Letterie, Nynke Schepers, Jet Schepp en Christl Seth-Höfner en tekeningen van Hanneke Franken, Ruud Krul, Anna Metz, Hans Olthoorn, Catherine Vexler en Gerrit de Weerd. Van 8 juli tot en met 19 augustus 2001 in het Gemeentehuis van Bloemendaal, Bloemendaalseweg 158, Overveen (023-5225655); geopend wo.-zo. 13-16 uur. Toegang gratis.

BEELDEN VAN FORMAAT

De tentoonstelling ter gelegenheid van 75 jaar Vereniging voor Penningkunst laat thematisch de uitgaven van de Vereniging zien. Alle 137 uitgaves van de Vereniging voor Penningkunst worden met voor- en keerzijde getoond, tesamen met een ruime selectie van (klein)sculptuur van beeldhouwers die een belangrijk aandeel hebben gehad in de ontwikkeling van de penningkunst in de afgelopen 75 jaar. In Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokken-

museum wordt de collectie verenigingspenningen getoond in relatie met de eigen collectie. De tentoonstelling besteedt tevens speciale aandacht aan de technische aspecten van het penningmaken. Tot met 30 september 2001 in Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, Schoonhoven (0182-385612); geopend di.-zo. 12-17 uur.

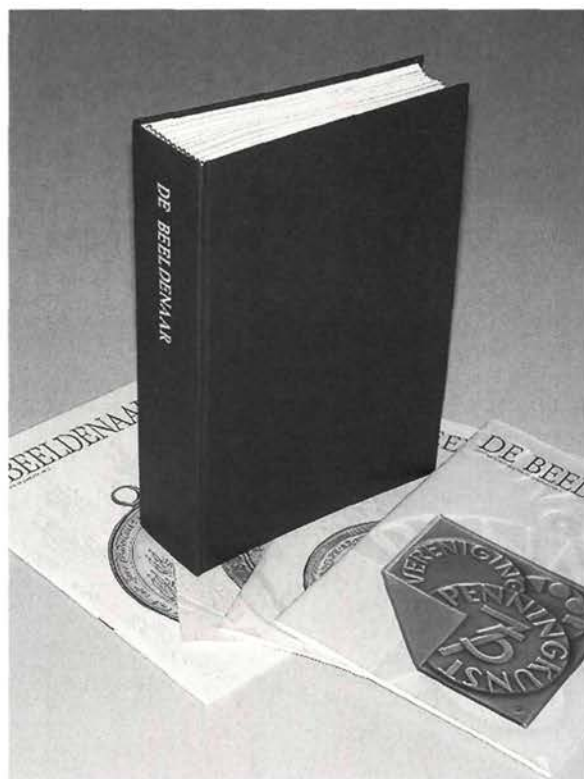
GOUD!

De fascinatie voor goud is van alle tijden. En hoewel het zijn economische betekenis lijkt te verliezen, behoudt goud in alle culturen zijn bijzondere aantrekkingskracht. Eenmaal gedolven blijft goud steeds in omloop. Via de smeltkroes keert het telkens terug in een andere gedaante. De tentoonstelling toont een groot aantal kostbare voorwerpen uit alle windstreken. Gouden munten, verluchte handschriften en sieraden, maar ook goud in elektronica en satellieten. Tot en met 28 oktober 2001 in Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5160999); geopend di.-vr. 10-17 uur, za.-zo. 12-17 uur.

MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN JULIANA

Deze tentoonstelling is de vijfde in een reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis tijdens de regeerperiode van koningin Juliana (1948-1980). De tentoonstelling biedt een overzicht van alle munten van Juliana, aangevuld met ontwerpschetsen, modellen en stempels. Het muntportret door prof. L.O. Wenckebach uit 1948 wordt geconfronteerd met een beeltenis van de koningin in brons van Ch. van Pallandt (1953). Tot 30 november 2001 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend ma.-vr. 10-16 uur. ■

Opbergband voor De Beeldenaar

Ter gelegenheid van de 25ste jaargang van het tijdschrift *De Beeldenaar* heeft Stichting De Beeldenaar een opbergband voor haar tijdschrift laten ontwikkelen.

Deze opbergband met een harde balacron kaft is voorzien van de rugtekst DE BEELDENAAR en kan door middel van jaartalstickers worden voorzien van het jaar van uitgifte. De band is geschikt voor de berging van twee complete jaargangen.

Abonnees van het tijdschrift krijgen binnenkort automatisch een opbergband toegezonden. Wilt u meer jaargangen van het tijdschrift op dezelfde wijze goed opbergen?

U kunt extra exemplaren van deze luxe opbergband bestellen door overmaking van **f29,90 per stuk** (incl. verzendkosten) naar giro 5761252 t.n.v. penningmeester De Beeldenaar te Zoetemeer.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsewijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

**MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.**

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale Muntenveiling

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

JEAN ELSSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig
lijsten met munten aan vaste prijzen

<i>Veiling 67:</i>	<i>15 september 2001</i>
<i>Veiling 68:</i>	<i>8 december 2001</i>
<i>Veiling 69:</i>	<i>16 maart 2002</i>
<i>Veiling 70:</i>	<i>15 juni 2002</i>
<i>Veiling 71:</i>	<i>21 september 2002</i>

Tervurenlaan 65
Tel.: +32-2-734.63.56

België – 1040 Brussel
Fax: +32-2-735.77.78

Website: <http://www.elsen.be>
E-mail: numismatique@elsen.be

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten*

MIDDELBURG. WIJNHEREN EN BIERTAPPERS.

*Vz. Het wapen van Middelburg, erboven in een compartiment D H W Fredr Huyse d'Ovde
eronder in een compartiment : VAN 'T WYN EN BIERTAPPERS GILDE*

Omschrift: ♦ A:D:LANGE REG:DEKE. VAN. WYN.Hr BIER..T.GILDE

Kz. Een tuitkan en een fluitglas op een tafel. Met gildenummer 32.

Omschrift: ♦ IACOBUS. DE. RUYTER. Hk KRYNSE. BELEERD.

WK.19.4var messing, gegoten, 46 mm, uiterst zeldzaam

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

*info@verschoor.com
<http://www.verschoor.com>*

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14

1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:

www.nmv.nl